

A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai

Szerkesztő: Dankó Imre

41.

Czeglédi Imre

Munkácsy Gyulán

Gyula, 1963

Ez a kiadványunk
Gyula város tanácsa támogatásával jelent meg.

Felelős kiadó: Dr. Dankó Imre

Kiadói Főig. engedélyszám:109-581/962

Készült 1000 példányban 4 (A/5) ív terjedelemben – 1963. I. BmNyV Gyula 6950

ELŐSZÓ

Mintha a népmesék hősének csodálatos felemelkedése valósult volna meg Munkácsy életében. Az árva gyermek örömtelen ifjúságában szerencsés fordulat következik be: ráébred festőhajlamára, felfedezik tehetségét, s ettől kezdve akadálytalanul emelkedik felfelé, ameddig művész elérhet. A művészet legnagyobbjai közé sorolják, s az egykori asztaloslegény francia grófnőt vesz feleségül.

Életének romantikussá tételéhez maga is hozzájárult a „Souve-nirs” (Emlékeim) megírásával, amelyben 19 éves koráig tárja elénk ifjúságát: élményeit, szenvedéseit, majd azt a fordulatot, amely a festészet felé vitte.

S ez a szerencsés fordulat Gyulán következett be. Az addig átélt szenvedésekben egy kis megpihenést hozott a Gyulán töltött egy év. Itt fedezte őt fel a grófi kastélyban festegető Szamossy Elek, s indította el a sok dicsőséget hozó festőpályán.

Amit tudunk Munkácsy gyulai életéről, azt a Emlékeimből ismerjük. Azt is kevesen. Pedig itt az ideje, hogy a jelentős történelmi múlttal rendelkező város felfedezze a falai között élt Munkácsyt, s mi alig tettünk érte valamit.

Egy-egy cikk megjelent ugyan a helyi újságokban, de ezeket idők folyamán elfeledték. Elhaltak azok is, akik még személyesen ismerték a 17 éves Munkácsyt, akiknek emlékezéseiből visszavarázsolhattuk volna életének legemlékezetesebb szakaszát. Az azóta eltelt száz év alaposan megrostálta az emlékeket, s gyakran csak érdemtelen részek maradtak belőle. A hagyomány ma már a harmadik nemzedék emlékezetében él, a negyedik még kevesebbet tudna róla.

Ezért vállalkoztam arra, hogy Munkácsy gyulai lakásának kutatása közben összegyűjtsem a hozzáférhető írott és íratlan emlékeket, s megpróbáljam megrajzolni Munkácsy gyulai életét.

Sok helyen hiányos ez a kép. Remélem, egyszer sor kerülhet a ma még homályos vagy teljesen ismeretlen adatok felderítésére is.

GYULÁRA ÉRKEZÉSE

Munkácsy (Lieb) Mihály 1844-ben született Munkácson. Apja, Lieb Leó Mihály kincstári só tiszt volt. Anyja Reök Cecilia. öten voltak testvérek, köztük Mihály a középső.

Előbb anyját, 1850-ben apját is elvesztette. A gyermekeket rokonok vették magukhoz. Így került Mihály 1851-ben Békéscsabára, Reök István ügyvédhez. A nagybácsi „kivételes műveltségű és nyelvtudású, talpig becsületes ember”, aki a szabadságharc idején miniszteri titkár volt, s emiatt az önkényuralom alatt eltiltották ügyvédi foglalkozásától. Elhagyta a fővárost, s Csabán gazdálkodásból élt.

A „kedélytelén, nyers agglégény” nem értett a gyermekneveléshez, de azt tudta, hogy Miskának kenyeret adó foglalkozást kell biztosítani. Asztalosmesterségre taníttatta. Miska 14 éves korában szabadult. Szabadulása után nagybátyja igyekezett elhárítani magáról Miska nevelésének gondját: „A magad embere vagy, másra ne számíts!” — ezekkel a szavakkal bocsátotta el 1858 őszén Aradra induló unokaöccsét.

Két évet töltött Aradon. Életét önállóan irányítja, s bizony ez semmivel sem volt jobb, mint a legénytársaké. Keserűen emlékezik vissza ezekre az időkre. Hat hónapig nem evett meleg ételt, csak kenyeret, néha egy kis szalonnát vagy sajtot. Ez az életmód annyira legyengítette, hogy a második év végén alig volt jártányi ereje: gyakran lázas lett, dolgozni sem tudott. Egy ideig még visszatartotta nagybátyja intő szava, de később nem volt más választása: hazaindult nagybátyjához. Reök István ekkor már Gyulán lakott.

Az ország politikai élete ugyanis 1860-ban alaposan megváltozott, A Bach-rendszer nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Ausztria külső és belső kényszer hatására 1860-ban feladta az önkényuralmat, és az október 20-án kiadott „Októberi diplomá” -ban ismét a megyékre bízta az ország közigazgatását.

Békés megye az elsők között szervezte újjá a megyerendszert. Bár a kinevezett főispán csak november 28-án érkezett Gyulára, és más-

napra hívta össze a megye értelmiségét és a községek képviselőit előzetes tanácskozásra, a megyei közigazgatás már a főispán megérkezése előtt, november 18-án megkezdte működését.¹

A 48-as radikál párti Reök István sem maradhatott Csabán, hanem részt vállalt a megyei élet újjászervezésében, s minden valószínűség szerint még az év novemberében, de legkésőbb decemberében költözött Gyulára. Az 1860. december 10-én megválasztott megyei választmányban két társával együtt már **Gyuláról** jelölik, így gyulainak számították. Másodszor **1861.** január 10-én szerepel a „már városi hivatalban lévő” tisztviselők névsorában mint „tisztartó tanácsnok”.² (A megyéhez csak **1861** márciusában kerül át, amikor „fizetéses törvényszéki bíró”-vá választják.)

Így került Munkácsy városunkba, hogy megrendült egészségét nagy bátyja/iál próbálja helyreállítani.

„Nem*mondhatom, hogy túlságosan szívesen fogodott — írja Munkácsy. — Fogalma sem volt arról, hogy nyomorgók és beteg vagyok.

— Mit csináltál megint? — ordított rám. — Ilyen semmiség miatt elhagytad a helyedet? ...

Másnap nagy lázam volt, s mikor látták, gyorsan elküldték orvosért, aki váltólázat állapított meg és gondosan kezelte.”³ Megdöbbenő az a hang, ahogyan Munkácsy visszaidézte találkozásuk pillanatát. Ha néhány évtized múlva is ilyen kemény hangon ír nagybátyja magatartásáról, ez azt bizonyítja, hogy Munkácsyban évtizedek múltán is mélyen élt a fogadtatás keserű emléke.⁴

1. A szolgabíró nov. 17-én lemond, „Mivel az okt. 20-i határozat alapján a megyei tisztikar már megalakult, s a hivatal átadása nov. 18-án (holnap)... fog megtörténni”.

(Gyulai Ali. Levéltár Városi iratok 1/1860).

2. Levéltár. Közgyűlési jegyzőkönyv *az 1860. dec. 10-i ösntpgyűlésről.

3. Levéltár. Városi iratok 9/1960.

4. Levéltár. Bizottmányi jegyzőkönyv tárgymutató.

5. Munkácsy Mihály: Emlékeim, Hungária kiadó é. n. 57. lap.

Zsilinszky Mihály, Munkácsy kortása és rokona, aki igen sok apró részletet jegyzett fel Munkácsy életéből, így írja le ezt a találkozást: „Családja (a Reöké) túl volt már a rendezkedés minden bajain, mikor Munkácsy Miska 1861-ben, egy ronda oláh szekéren megérkezett Aradról és félénken Reök nevének szobájába lépett e szavakkal:

— Hazajöttem, Mari néni, mert nagyon beteg vagyok!

Ezzel díványhoz sietett, öszerázkódott és elájult. Reökné azonnal orvosért küldött; annak megérkeztéig ágyba fektette a beteget és erősítő italokat adott neki. Mikor a fiú magához tért, elbeszélte a baját és sajnálattal említette, hogy nem dolgozhatók. Csakhamar megérkezett az orvos, a ki azonnal ápolás alá vette. Megérkezett Reök István is. kit, neje óvatosságból, nehogy félremagyarázza a bajt, még az előszobában értesített Miskának haza jöveteléről és komoly betegségről”. (Idézi: Malonyay Dezső: Munkácsy Mihály Budapest 1907. I. 68. lap).

6. Reök István és Munkácsy viszonya elég vitatott kérdése a Munkácsy-irodalomnak. Az Emlékeimben Munkácsy igen élesen állítja a középpontba nagy bátyja szigorúságát, és az olvasó végső következtetése az, hogy Reök magatartása nagyban hozzájárult Munkácsy örömtelen gyermekkorának kialakításához. Mások

Munkácsy és Reök későbbi levelezésére hivatkozva bizonyítják, hogy Reök szigorúságának megrajzolása túlzott az önéletrajzban. Zsilinszky Mihály jegyzetei is ezt a Reök-képet akarják ellensúlyozni, kedvezőbb színben feltüntetni. Az idézett részben Zsilinszky nem is említi Munkácsy és Reök drámaian kiélezett pillanatát, de annak megemlékezésével, hogy Raök neje az előszobában kénytelen volt előzetesen

A nagybácsi valamiféle „Jugendstreik“-ot⁷ gyanított neveltje hirtelen betoppanása mögött — erre volt is már példa csabai inas-kodás idejéből —, s csak azt értette meg, hogy Miska otthagya a nehezen megszerzett asztalosmesterséget. A betegség azonban meggyőzte a valóságról, és ettől kezdve gondosan ápolták Miskát,

S talán-ez a betegség mentette meg Munkácsyt a festészetnek! A láz csak minden második napon jelentkezett, a közbeeső lázmentes napokon viszonylag jól érezte magát. Ilyenkor tétlenül, unatkozva feküdt ágyában. A munkára nem volt ereje, de annál jobban érezte magát, mintsem unatkozva töltse el napjait. Gyermekkorában sokat rajzolgatót, később Aradon abbahagyta: sem ideje, sem kedve nem volt hozzá. Most a szoba falán lévő metszetek újból felébresztették régi szenvedélyét — rajzolgatni kezdett. Szorgalmasan másolta egyik metszetet a másik után. Munkája kitöltötte lázmentes napjait. Kezdte megszokni új helyzetét, s a rajzolással eltöltött betegség még mindig kellemesebbnek bizonyult, mint az annyi szenvedést okozó asztalosmesterség.

„Így hát ne csodálkozzanak, ha bevallom, hogy nem is akartam meggyógyulni — írja emlékezéseiben. — A láz után állandóan éhes lettem, s bár az orvos megtiltotta, mégis teleettem magam. Így húztam-húztam a betegséget, arra használva fel az időt, hogy a szobában lévő összes metszeteket lerajzoljam.”⁸

A betegség tehát mégis csak „Jugendstreik“-ká változott, s az álmainak élő fiatalembernek nem sok biztatásra volt szüksége, hogy jövőjét ne a gyalupad mellett képzelje el. Ezt a biztatást épp a nagybátyja adta meg.

Egy este a Széchenyi arcképét szedte le a falról. Két gyertya közé állította, és elkezdte rajzolni. Nagybátyja elment valahová, nagynénje aludni tért. Így zavartalanul végezhetette munkáját.

Türelmetlenül vázolta fel az első vonalait, aztán megrajzolta a szakállát, bajuszát, szemét — lassanként kialakult a kép. Boldogan húzogatta az utolsó ceruzavonásokat, amikor valaki megszólalt a háta mögött:

— Te még nem alszol?

A nagybátyja volt. Annyira elmerült a rajzolásban, hogy nem vette észre, amikor hazatért. Megszépen várta nagybátyja korholó szavait. Ehelyett egészen más történt. A nagybácsi ránézett a rajzra — meglepődött. Határozottan hasonlított az eredetihez. A

értesíteni férjét Miska hazajöveteléről, „nehogy félremagyarázza a bajt”, lényegében alátámasztja a jelenet lehetőségét, megmagyarázza Munkácsynak évek múltán is kíméletlenül éles hangját.

Nem egyértelműen bensőséges későbbi levelezésük sem. Különösen Reökné leveleiben találunk olyan részleteket, amelyek a nagybácsi szigorúbb, kevésbé megértő magatartásáról tanúskodnak.

Még sem kell teljesen elítélnünk érte. Az életet sokáig egyedül élő, zárkózottá, önmagával szemben is szigorúvá váló ember világfelfogása ez, aki nehezen értette meg a gyermek finomabb, érzékenyebb lelkivilágát.

7. Gyermeksztrájk. (Munkácsynak a Vasárnapi Újság 1879 es évfolyamában írt önéletrajzából).

8. Munkácsy: i. m. 57. lap.

kínos csendet néhány pillanat múlva nagybátyja megbékélt hangja törte meg:

— Nna! Talán még festő is lehet belőled? ...

Ezzel elment.

Miskában azonban különös gondolatok kergetőztek. Eddig rettegve gondolt arra, hogy felgyógyulása után vissza kell térnie a gyalupadhoz. Arról álmodni sem mert, hogy esetleg a festészetnek éljen. S most épp nagybátyja vetette fel azt a gondolatot. Lehetséges, hogy belőle festő is lehetne?

Nem merte remélni, de ettől a naptól kezdve nem kedvtelésből, rendszertelenül rajzolgatott, komoly tanulmányzámba ment minden ceruzavonása.

Elhatározta, hogy festő lesz.

AZ ELSŐ RAJZLECKÉK

Több hónap telt el anélkül, hogy állapota javult volna. Napjai egyformán teltek el. Emlékezetében egyre távolodtak az aradi asztalosélet fájó emlékei, lassan elfeledte az átélt szenvedéseket. Betegségét igyekezett minél hosszabbra nyújtani, hogy tovább maradhasson Gyulán.

Festő akart lenni mindenáron.

Az első lépésre nem kellett sokáig várnia. S megint a nagybátyja kezdeményezte.

Az asztalosinasok rajzoktatása szokás volt abban az időben. Portörő Károly — Munkácsy kortársa — egykori asztalosmester szerint a gyulai jobb mesternek inasai egy Hancsuka nevű rajztanítóhoz, „valami tönkre jutott iparosihoz jártak tanulni.”⁹

Ügy látszik, Reök István sem volt az a lelkiismeretlen mostoha, ahogyan- néha. megrajzolja, mert egy napon — Miska szenvedélyes rajzolás kedvét látva — szokatlan ajánlattal fordult unokaöccséhez: „Ha olyan szívesen rajzolsz, vehetsz egy-két rajzórát, hiszen ezt a tudományt hasznodra fordíthatod mint asztalosmester is!”¹⁰ Munkácsy örült is meg nem is az ajánlatnak.

„Megint a gyalupad mellé álljak? A fejem búbjától a lábam

hegyéig elfogott az utálat” — írja emlékezéseiben.¹¹

Aztán csak elfogadta az ajánlatot. A rajzoktatás mindenképpen hasznára válhat — gondolta. Nem Hancsukához mentek, „

mert már többet tudott a rajzolás tudományából, mint maga a mester.”¹²

.9. Békés 1935. március 17. (Az 1859-es összeírás nem ismer **Hancsuka nevű gyulai lakost**).

10. Munkácsy: i. m. 58. lap.

11. uo.

12. Békés 1935. március 17.

Reök egy Fischer nevű német festőt szemelt ki Miskának, szerinte ez volt a „legalkalmasabb” ember, tőle sokat tanulhat.

Kari Fischer bécsi akadémiai festő 1857-ben kerül Gyulára, az akkor megnyílt rajziskola vezetésére. 1856-ban ugyanis a helytartósági osztály utasítja a megyét, hogy tegyen eleget az előző évi miniszteri rendeletnek, és a gyulai főelemi iskolában egy külön rajziskolát állítsanak fel, vagy a rajzot egy hozzáértő személy megfelelő tiszteletdíj fejében tanítsa.¹³ A felszólításra a gyulai főelemi iskolánál egy külön rajztanító állást szerveznek, s erre Fischer Károly festő adja be a pályázatát. Az állást el is foglalja.¹⁴

A rajziskola a belvárosi iskola (ma II. sz. általános iskola) földszinti termében működött. A mester azonban nem az iskolában lakott. Az 1859-es összeírás szerint Fischer Károly egyedülálló gyulai lakos a 11. szám alatt lakik (ma a Városház u. 25. sz.). 1861 tavaszán, amikor Munkácsy felkereste, négy év óta lakott már Gyulán, de Munkácsy szerint egy szót sem tudott magyarul. Teljesen visszavonulva élt, egész nap alig mozdult ki műterméből: cégtáblákat, cégereket, szentképeket festett, a portrékat leginkább másolta.

Öt találta hát legalkalmasabbnak a nagybácsi, hogy Miskát a rajzolásban oktassa.

Miska leírhatatlan örömmel indult ismeretlen mesteréhez. Az úton merész gondolatok kergetőztek agyában a festészetről s jövőjéről. Nem sokáig ábrándozhatott. Fischer műterme közel volt Miska lakásához, így hamar megérkezett.¹⁰

Félénken kopogtatott az ajtón, majd belépett. Meglepő látvány tárult elébe. Óriási karosszékben ült a mester és pipázott, lába a levegőben lógott. Hatalmas füstfelhő vette körül, alig látszott ki belőle.

13. V. ö. Scherer: Gyula város története. Gyula, 1937. II. 117. lap.

14. Fischer kérvénye hiányzik a levéltárban, egyetlen bizonyíték a királyi biztosi iratok iktatója és mutatója. „Fischer, Kari Akad. Maler aus Gyula um die Verleihung der an der Gyulaer Hauptschule aufgestellten Zeichnen Lehrer Stelle"- írja a mutató. A viszonylag kis iktatószám (690 és 5993) után ítélve Fischer 1857 elején adta be kérését, s a bejegyzés szerint folyamodványát már Gyuláról (aus Gyula) nyújtotta be.

15. A műterem, Miska festőpályájának első alkotóhelye a rajziskolában vagy Fischer lakásán lehetett. Nem tartom valószínűnek, hogy Fischer műterme a rajziskolában lett volna, inkább a lakásán. A hagyomány ugyan a rajziskolába helyezi Munkácsy első rajzleckéit. Tisztázatlan azonban a hagyomány eredete. Minden valószínűség szerint akkor kezdtek Munkácsyról beszélni, amikor világ hírére megalapozta. Ekkor fedezték fel, hogy Gyulán lett festő, hogy első rajz-óráit Fischernél vette. A többi már következtetés dolga: Fischer rajziskolája a magyiskolában volt, így ide járhatott Munkácsy is. Így alakult ki az említett hagyomány. Ez természetesen csak feltételezés, s nem zárja ki a hagyomány esetleges teljes igazságát.

Itt jegyzem meg, hogy egy gyulai szájhagyomány Kovács Károly egykori gyulai orvos — Munkácsy kortársa — elbeszélés nyomán úgy tudja, hogy Miska az első rajzleckéket a Kossuth Lajos utca 18. sz. ház sarokszobájában kapta. Fischer műterme vagy Szamosy lakása volt ez? Esetleg a hagyomány téved? Nehéz lenne eldönteni.

A szobából egy pillanatra semmit sem látott. Aztán amint kezdte megszokni a pipafüsttől tömény levegőt, előtűnedeztek a bútorok körvonalai, lécekre szegezett vászon, sok megkezdett vázlat, festékes paletta és az állványon egy munkában levő cégér. Mindez egy pillanat alatt történt. Az első meglepetésből feleszmélve a mesterhez fordult. Elmondta, hogy hetenként három alkalommal rajzleckéket szeretne venni tőle. Így engedte ezt meg a kétnaponként jelentkező betegsége. A mester helyeslően bólintott, és öt perc alatt megegyeztek.

Másnap papírt, ceruzát szerezve állított be Fischerhez. A mester a sarokba vezette, elébe tett egy gipszmintát lemásolásra, és magára hagyta. A munka elég nehezen ment. Őszintén szólva nem volt megelégedve a feladattal. Többre, valami komolyabb munkára vágyott, mint az egyszerű gipszminta másolása. Képzletét inkább a körülötte lévő vásznak, ecsetek, paletták foglalkoztatták, mint saját munkája. Az óra hamar véget ért. Fischer egy perccel sem várt tovább, elbúcsúzott tőle: ha akart, ha nem, távoznia kellett. Pedig szívesen maradt volna tovább, de mestere ezzel nem sokat törődött.

Mégis nagyon boldog volt. A műterem levegője, a festészet közvetlen környezete átlelkesítette, minden csodálatosnak tűnt előtte Fischernél. Egy darab rajzoló szenet lopott a műteremből, s a festészet iránti nagy lelkesedésében útközben telefirkálta a házak falát változatos emberi alakokkal. 17 éves volt: ábrándos lelkű, s ebben a pillanatban végtelenül boldog.

Ha nem volt lázas, pontosan járt az órákra. Fischer elébe tett egy mintát, és többé alig nézett tanítványára. Óra végén — ha kész volt a rajzzal, ha nem — pontosan befejeztette a munkát, s a következő alkalommal mindig más mintát tett eléje. Így Miska sohasem tudta befejezni egyszer már megkezdett rajzát.

Nem is volt megelégedve a tanulással, mégis örömmel és áhítattal járt Fischerhez, mert a műterem levegőjében élhetett, megfoghatta az ecseteket, kezébe vehette a palettákat, és nézhette, hogyan dolgozik mestere. Igaz, ez utóbbi élvezetben igen ritkán volt része.

Munkácsy nem említi önéletrajzában, hogy Fischernél nem csak ő tanulta a festészet első fogásait, hanem egy másik legényke, Kratochvill (művészi nevén Gyulai) László is.

Már Scherer feltételezte, hogy Munkácsy egyik legbensőbb barátja, Gyulai Laci is Fischernél kezdhette a rajztanulást.¹⁶

Scherer feltételezése bizonyítható. A két ifjú Gyulán kezdődő barátsága ugyanis Munkácsy távozása után is megmaradt, sőt néhány év múlva újra találkoztak Pesten, majd mindketten állami ösztöndíjjal kerülnek Münchenbe, az ottani festőiskolába. **Müncheni** tartózkodásuk idején együtt is laktak. Elválásuk után levelezéssel

16. Scherer: i. m. II. 169. lap.

tartják fenn kapcsolatukat, s Gyulai egy 1871-ben írt levelében említi a Fischernél együtt töltött időket.¹⁷

Gyulai Laci a gyulai üvegkereskedésben kezdte pályáját, s úgy látszik Pesten is folytatta a kereskedő-foglalkozást, mert Munkácsy maga említi Gyulai Laci „üveges korát” a már idézett levélben. Gyulait Harsányi is szerepelteti Munkácsyról írt regényében.

Munkácsy „amikor talpra állott, fogta magát és hóna alatt a rajzzal elvánszorgott az üveges kereskedésbe... A pult mögött egy vele egykorú legény állott, rövid orrú, villogó szemű csinos fickó. Annak elmondta, hogy mi járatban van. Meg is mondta a nevét. Az is megmondta, hogy ő Gyulai László. Percek alatt megbarátkoztak, összetegeződtek. Gyulai László benyúlt a pult alá és kiterített egy halom papírt.

— Ide nézz — mondta — én is rajzolgotok.

Miska kíváncsian nézte a rajzokat. Olyanok voltak, mint az ő rajzai. Nem jobbak, nem rosszabbak.

— Nem gondoltál arra, — kérdezte új barátjától — hogy festő leszel?

A másik nagyot nézett erre a furcsa kérdésre. Megbocsátóan mosolygott rá és csak legyintett kezével. A legyintésben ez a válasz értetődött: ugyan, hogy is lehet ilyen gyerekes oktalanságot kérdezni...

17. A levél és Munkácsy válasza a két művész barátságának meghatározó dokumentuma is, ezért bővebben idézek belőlük.

a) Gyulai László Munkácsynak.

„Nürnberg, 1871. június 9. Kedves Barátom Miska!

Ki hitte volna mikor *együtt Fischerhez jártunk* még zsenge korunkban, hogy majd oly nagy művész leszünk az az lettél és én maradtam zsenge vagy csacsi mint akkor valék.

Miska, Miska édes régi jó pajtás te már ember feletti dolgokat művelsz, európai híred van pedig alig éltél s ha ily óriási haladásokat teszel hova jutol, a végtelenben mert halhatatlan maradsz.

Többet teszel nemzetednek, mint valamennyi költője, mert amit te írsz, **azt** meg értik más nyelven is. Igen jó barátom sokat foglalkozom veled, és rég felakartalak keresni levelemmel tudatni akarván, hogy még én is élek, mert **hiába**, rólam nem beszél a krónika, nem tudják, hogy él a világon egy piktor, **kit** Gyulainak hívnak, de milyen piktor nem érdemi, hogy annak nevezzék kontár proletár semmi más, mondom élek ugyan de semmi élet jelt még nem adék magamról, csak legalább a nagy hazában, mint művész még mindig halott vagyok..."

b) Munkácsy Gyulainak.

Gyulai Laci Munkácsy meglátogatását ígérte, s erre válaszol a mester következő levelében Düsseldorfból, 1871. szeptember 4-én. „Kedves László pajtás!

E pillanatban vett leveled örömmel vettem, és ime sietek rá válaszolni, hogy még otthon találjon.

Tehát meglátogathatsz? No ennek őszintén örvendek, csak el ne halaszd. **Gob-**lenztől idáig a Rajna különben is a legszebb, aztán meg Köln sem kutya, amit szinte érintened kell ide jövőn. Tehát kárpótolva lesz némileg utad, mert ami **az** én atelieremet illeti, vajmi kevés örömet fogsz abban találni, kivált ha nagy illúziókat csinálsz magadnak. Dolgozom most egypár apróbb génre képen, amelyeket még itt kell befejeznem s a melyek egyike most olyan Kazenjammert (túlzott munka utáni kimerült állapot, C. I.) csinált nekem, minőt még az a Hunyadi János sem, a melyet *Pesten festettünk üveges korodban....*" (Országos Széchenyi Könyvtár Levelestára 1954—147; és 1956—31. sz.)

Miska rajza azonban a kirakatba került."¹⁸

Valóban így történt-e a megismerkedés, vagy nem — ma már nehéz lenne eldönteni. Annyi bizonyos, hogy Laci semmiképpen sem mutatkozhatott be Gyulai néven — mint a regényben —, mert akkor még Kratochvillnak nevezték. Az is valószínűtlen, hogy Miska zsenge rajzai a kirakatba kerültek volna, mint később Aradon az üvegkereskedésben.

A „FESTÖINAS”

Munkácsy élete olyanak tűnik, mintha előre eltervezték volna, hogy neki Gyulán festővé kell válnia: a különös betegséggel járó unalom újra kiváltja benne a festészet iránti érdeklődést. Fischernél megismeri a műterem alkotásra ösztönző légkörét — elhatározza, hogy festő lesz —; s mintha csak erre az elhatározásra vártak volna, megjelenik az az ember, aki nem csak a festészet közvetlen környezetét adja tanítványának, hanem igyekszik beavatni a festészet műhelytitkaiba is, és elindítja gyorsan ívelő pályáján. A szerencsés véletlenek ilyen egymásutánja kevés embernek adatott meg.

Alig hat hét óta járt ugyanis Fischerhez, amikor ismeretlen férfi lépett be a műterembe. Az első pillanatban meglepte a cigánycsendelethez hasonló rendetlenség, majd odament a mesterhez s bemutatkozott. Elmondta, hogy ő is festő, és a Wenckheim grófok meghívására jött a gyulai kastélyba, hogy a régi családi képeket másolja. Németül beszélgettek, Miska semmit sem értett belőle. Ügy látszik azonban, ő is szóba kerülhetett, mert az idegen feléje fordult, és magyarul kérdezte:

— Szeret rajzolni?

— Nagyon.

Miska elmesélte neki, hogy ő bíz asztaloslegény, de nagyon szeret rajzolni, ezért jár hetenként háromszor Fischerhez rajzleckéket venni, s míg hidegtelese tart, minden idejét a rajzolásra akarja szánni.

Az idegent érdekelni kezdte a dolog. Megkérte Miskát, keresse fel a kastélyban, és vigye magával a rajzait is.

Ez volt Munkácsynak és Szamosy Eleknek, mindvégig szeretett mesterének, első találkozására.

A meghívásnak hamarosan eleget tett. összeszedte rajzait, s a kastélyba sietett. Épp munka közben találta a mestert. A kastély földszintjén egy nagy teremben dolgozott, melyet műteremmé alakítottak át. A falon nem volt más, mint egy sereg portré. Parókás ősök képei: eredetiek és másolatok. A mester láthatóan örült jövetelének. Megmutatta a magával hozott rajzokat. A mester előbb azokat lapozta át, aztán Miskára nézett, s végre megszólalt:

18. Harsányi Zsolt: Ecce homo I. 153—154. lap. 14

— Magából talán más is lehet, mint asztalos.
Miska nem értette, mire gondol a mester.
— De mi legyen más? — kérdezte.

— Nem szeretne festő lenni?
A kérdés meglepte. Festő! Festő! Örökké erre vágyott, s most ez az ismeretlen mester felkínálja neki álmai tündérvárát.

— Szeretnék bíz én — válaszolta bátortalanul.

— No, hát kísértse meg; jöjjön hozzám, mikor ideje van; nálam, az én felügyeletem alatt rajzolhat, amennyit tetszik.¹⁹

Miskát végtelen boldogság fogta el. Íme egy ember, aki festőt akar nevelni belőle, aki nem küldi el, ha a mutató az óra végét jelzi, aki mindig szívesen fogadja és egész nap együtt dolgozhat vele.

Nagybátyjának nem mondta meg nemvárt szerencsését, s másnap már be is költözött Szamosy műtermébe. Ettől kezdve mindig ott tartózkodott, ha betegsége engedte.

Jobb kezekbe nem is kerülhetett volna. Igaz, mestere sem volt nagy tehetség, de lelkiismeretes ember, aki ismerte a művészek feladatát: átadni az utódoknak mindazt, amit magának megszerzett.,

35 éves volt ekkor Szamosy, még nőtlenember. Előbb papnak készült, de a szabadságharc kitörésekor otthagyta a bécsi papnevelőt, és honvédnek állt be. A szabadságharc bukása után Bécsbe ment tanulni az ottani festőiskolába, majd Olaszországba utazott, hogy a festészet szülőhazájában tanulmányozza a régi itáliai mesterek művészetét. Itt vált a festészet lelkiismeretes képviselőjévé, „széles látókörű, józan ítéletű, nagyon fejlett ízlésű” emberré.²⁰ Olaszországból hazatérve hívták meg a Wenckheim-kastélyba, s így került 1861 tavaszán Gyulára.

A kastélyban hosszú ideig tartó munkára számított. Megszokta a vándorfestők változatos életét, a változó környezetet és a baráti kör új meg új csoportjait, melyet — ha nem akart el vonulni élni — magának kellett kialakítani. Ezért tartja kötelességének e gyulai festőkolléga felkeresését.

Miska felfedezése örömet jelentett számára; felismerte ritka művésztehetségét, s az árva fiú csendes magatartása, a festészet iránti rajongása annyira megnyerte tetszését, hogy maga mellé fogadta.

Együtt dolgoztak hát a kastélyban: mester és tanítvány. Miska zavartalanul élhetett volna, ha nem kísértette volna örökké az a gondolat, hogy felgyógyulása esetében vissza kell térnie az asztalosmesterséghez.

— Dehogyan kell — felelte Szamosy. — Hiszen olyan ügyes és tehetséges, hogy többre viszi, mint egy asztalos!...

19.Munkácsy 1879-es önéletrajzából.

Szamosy később, mikor Munkácsy már híres festővé vált, megíestette ezt a jelenetet: A mester képekkel teleaggatott **műteremben fogadja a fiatal** Munkácsyt, és érdeklődéssel szemléli **a rajzokat. A festményről csak egy, a nyolcvanas években készült fénykép maradt meg.** (Közl: **Magyar Művészet 1938. 353.** lap).

20.Takács: Jegyzetek Munkácsy ifjúságához. Szépművészeti Múzeum Évkönyve 1924. III. 88—89. lap).

— Ezzel a mondattal dőlt el sorsom — vallja Munkácsy. Szamossy biztatása önbizalmat adott neki, elmúlt a hónapok óta tartó félelme, s egyelőre senkitől sem zavartatva szívvel-lélekkel a festészetnek élt.

Alig néhány hetet lehetett Szamossynál, amikor új művészbarát jelentkezett a műteremben: Odry Lehel, a festészet iránt érdeklődő vándorszínész. 1861 tavaszán érkezett Gyulára Horváth György színikazgató társulatával. Szabad idejében szívesen festegetett, s Szamossyt megismerve, megkérte, hogy gyulai tartózkodása idején irányítaná előrehaladását a festészetben. Szamossynak tetszett az ajánlat, s magával vitte a kastélyba. Ettől kezdve, három hónapon át, minden délután együtt voltak, s ha ideje engedte, délelőtt is felkereste a műtermet, Itt ismerte meg Munkácsyt, és 1908-ban megírt visszaemlékezésében aprólékos gonddal írja le együttlétük közös emlékeit.

Miska a kezdet kezdetén tartott még. A műterem egy távoleső szögletében másolgatta a kapott mintákat. Ha készen volt, új feladatot kapott mesterétől.

Odry, Paolo Veronese egy tanulmányfejét festette, a mester pedig bámulatos ügyességgel másolta a családi képeket. A két tanítvány gyakran megcsodálta a mester ügyességét, s hol egyik, hol másik jelent meg Szamossy háta mögött, elragadtatással szemlélve Szamossy munkáját. Néha egymás munkáját nézték meg. Szamossy néha felállt, megnézte a Miska rajzát, majd Odry festményét, s néhány megjegyzéssel illette munkájukat.

Miska nagy szorgalommal másolgatta a mintákat, de aztán az történt vele is, ami minden művésznövendéknél előbb-utóbb bekövetkezik: unta a rajzgyakorlatok egyhangúságát, a csak technikai feladatokat. Az alkotásvágy — amely a festészethez vonzotta — nem elégszik meg szolgálai másolatokkal, az igazi öröm mindig csak az önálló gondolatok több-kevesebb sikerrel való kifejezésében található meg.

Ahogy elnézte a nagybátyja lakásán lévő metszeteket, arra gondolt, hogy azok nem másolatok, hanem a művész eredeti munkái. Elhatározta, hogy ő sem csinál szolgálai másolatokat. Nappal tovább végezte a rábízott feladatokat, este azonban megpróbált önállóan dolgozni. Papírt, ceruzát fogott, s rajzolt természet után. Lerajzolta a szolgálót, a házat az utcasarkon, a szomszéd susztert, amint felolvast a családnak. Néhány vázlatát megmutatta Szamossynak is. A mester egyik ámulatból a másikba esett.

Máskor nagy csatakép rajzolásához fogott. A műterem sarkában régi történelmi könyvek hevertek. Szamossytól elkérte a könyvek történelmi csatákat illusztráló képeit, s otthon egy nagy ív papirosra úgy rajzolta át a csaták harcosait, hogy egy egészen új kompozíciót állított össze. Lassú, türelmes munka volt, eltartott egy egész hétig is. Bizony, kissé baj volt az arányokkal. A csatakép közepén ágaskodó paripán egy harcos vagdalkozott de minden igyekezete

ellenére is nagyobb volt, mint az előtérben harcolók. Szamossy nagy kacagással fogadta, de megdicsérte Miskát szorgalmáért.

A szorgalomnak meg is lett az eredménye. Odry megjelenése után hat héttel Szamossy már közelebb ültette magához. Egyre nagyobb rajzokat bízott rá, s mind többet mondott el a festészet műhelytitkaiból. Megtanította őket nem csak az ecsetmosásra, de a festővászon előkészítésére is, hogy segíteni tudjanak magukon, ha nem kapnának festővásznat. Nagy gonddal magyarázta a festmények aláfestését, a színek keverését és összhangját. Különösen szerette a nagy olasz festők festőmodorát elemezni..

Néha apróbb meglepetésekkel is kedveskedett tanítványainak. Egy alkalommal Miskáról készített ceruzával igen találó portrét. Odryt nagyobb ajándékkal lepte meg: egy színpadi függönyt készített Odry jutalom játéka alkalmára.

Az előfüggönyt először Szamossy festette meg kicsinyben. Egy nagy íves, szétnyitott függönyű oszlopcsarnokot ábrázolt, a csarnok bal oldalán Vörösmarty talpazaton álló szobra, a kép háttérében a Lánchíd Buda várával. A kész festményt Szamossy kockákra osztotta be.

A terem falára kifeszítették a nagy vásznat. Ezt is kockára osztották be, s erre kellett átmásolni a kis kép rajzait. Szamossy Miskára bízta a másolást. Miska egy állványon állva korommal, szénrel rajzolta a kezében lévő mintáról az előfüggönyt. Ügyesen dolgozott. A Vörösmarty-szobor azonban túlhaladta erejét, ezt Szamossy nak kellett megrajzolni.²¹

A jutalom játékra kész is lett. Tetszett Odrynak, s úgy látszik a gyulai közönségnek is, mert — ha hihetünk a gyulai hagyománynak — még egy előfüggönyt készített Munkácsy. A" Békés szerint

„Munkácsy festette a műkedvelő társaságnak ma is használatban lévő és a gyulai várkastélyt ábrázoló előfüggönyét.”²²

Említettük, hogy Odry néha délelőtt is felkereste Szamossyt, ha ideje megengedte. Megtörtént, hogy korán érkezett a kastélyba. Ilyenkor a mester kinn sétált a parkban, mert folyt a műterem takarítása. Miskának volt ez mindennapi munkája. Odry szerint ezért az ellenszolgáltatásért tanította őt Szamossy. Munkácsy ugyanígy fogja Aradon is takarítani mestere lakását.

„Nem akartam, hogy Szamossy takarítónőt fogadjon — írja—és gyönyörű rendben tartottam a lakást. így volt ez helyes, mert Szamossy szerette a tisztaságot és a kényelmet s mással

21.

22.Érdekes, hogy Végvári Lajos a színpadi függöny festését Munkácsy második aradi tartózkodásának idejére helyezi, s épp Odrynak említett visszaemlékezésére hivatkozik. Ugyancsak Aradra helyezi a történelmi képekről átmásolt első kompozíciójának születését is. Nyilvánvalóan tévedésről lehet szó, mint ahogy Munkácsy régebbi értékelői is gyakran felcserélték Munkácsy gyulai és csabai életének több mozzanatát. (Végvári Lajos: Munkácsy élete és művei Budapest 1958. 22. lap).

23.Békés 1900. május 6.

úgysem tudtam volna neki meghálálni rengeteg figyelmét és jóindulatát."²³

Nincs ebben semmi szánalomra méltó, semmi lealázó. Fizetségnek túlságosan kevés lett volna. S ha azt mondanánk, hogy ezért az ellenszolgáltatásért tanította őt Szamosy, megsértenénk vele a mestert, aki annyira önzetlenül és atyaián bánt az árva Miskával.

A színtársulat három hónap múlva eltávozott Gyuláról, Odry is elbúcsúzott barátaitól. Az élet változatlanul folyt tovább a műtermében.

Miska szépen haladt a rajzolásban, s otthon készített vázlatai is egyre gyaporodtak, az album a legváltozatosabb témájú rajzokkal telt meg. Hol itt, hol ott tűnt fel elmaradhatatlanul rajzfüzetével, dolgozott rendületlenül, szenvedélyesen.

L I E B M I S K A

Odry visszaemlékezése a műtermi élet bemutatása mellett még egy meglepetést tartogat: Munkácsy külsejének leírását.

„Lieb Miska a bemutatáskor kék asztalos kötényt viselt. Ing-ujja fel volt gyűrve, mint aki munkát végzett. Egészséges, szép termetű, 14—15 éves,²⁵ kék szemű fiú volt, bozontos szőke, égfelé meredő sűrű kreppszerű hajzattal, vastag szájszélekkel és szemöldöke fölött erősen kidomborodó húsos homlokkal/²⁶

Ez volt hát Lieb Miska, s őt idézi fel kissé ünneplősebb öltözetben özv. Dubányi Jánosné egykori elbeszélése:

„Csitri lányok voltunk. Munkácsy fekete bársony kabátba, pepita nadrágban járt. Nagy sörénye volt, s vihogtunk rajta,;” Ha végigolvassuk Munkácsy önéletrajzát, elszorult szívvel vesszük pártfogásunkba Miskát, aki másfél évtized alatt annyi szenvedést, s oly kevés örömet élt át. Megható kép, de vajon igaz-e? Kétségtelenül ez volt gyermekkorának lényege. Később is gyakran beszélt erről bizalmasabb barátainak. Élete mégsem ennyire egysíkú.

Nem szépíteni akarom Munkácsy gyermekkorát, csak kiegészíteni az általa megrajzolt életet. Az 50 éves művészből a gyermekkori szenvedések idéződtek fel az önéletrajz írásakor, s a múlt átélése közben elsikkadtak ifjúságának boldogabb pillanatai. Alakja túlságosan elvont, romantikus.

Munkácsy: i. m. 64. lap.

23.Scherer határozottan állítja, hogy Gyulai Laci is Szamosy mellett tanulta a festészetét a kastélyban, és haladásukat büszkén emlegette a mester. (Scherer: i. m. II. 169. lap). Scherer adatát eddig bizonyítani nem tudtam, s nem ismerem Szamos'synak ilyen megnyilatkozását sem.

24.Valójában 17 éves.

25.Odry: i. m.

Odry visszaemlékezése valamivel közelebb hozta Hozzánk Miska hétköznapijait; Szamosy és Munkácsy együttlétének baráti hangulatát, a műteremben dolgozó Miskát örökítette meg. Egy másik visszaemlékezés az asztalosműhelyben lábatlankodó inast fedezi fel. Az elbeszélő Portörő Károly maga is asztalosmester volt, s Munkácsainak 5 évvel fiatalabb kortása.

„Az öreg Portörő úgy emlékszik vissza Miskára, mint aki tudományosa volt — írja a Békés — s inkább rajzolt, mint a mesterségit folytatta. Minduntalan faképnél hagyta a műhelyt és Gyulát s megugrott Békésre meg. Csabára. «Csak haj-kurászta a mesterségit Miska,» s gondolata mindig csak azon volt, hogy mit és hogyan rajzoljon le s elég volt neki csak meglátni valamit, »már firkantotta is, olyan fráter vót!«. . . s mikor Oláh György asztalosmesternél a kapu alatt a koporsókat festette, vetvén rájuk az ornamentumot, mert akkor festették és nem papírból ragasztották, Miska vidáman fütyörészett és betyárkodott. Fütyörészett és betyárkodott, ha gondolatban is, nem sokat törődve vele, hogy örökhajlékon futkároz az ecsetje. Koporsó, tulipános láda, igen csak egyre ment nála, ha kedve jött fütyölt, vagy törte a fejét a »fráter«, hogy mit kellene »firkantani«...”²⁷

A visszaemlékezés szóhasználata, stílusa lehet egyéni — s ebben az esetben nagyon is érezhető az öreg asztalosmester hirtelenkedő természete —, de a kiérezhető valóság mégis csak Munkácsy életének egy sajátosan gyulai vonása: a mesterségét csak „hajkurászó” asztalosinas alakja.

Az első pillanatban ellentmond ennek Munkácsy önéletrajza: „Az asztalosműhelyt elfeledtem, minden bajjal és szomorúsággal együtt, Kísértetmesének tűnt föl minden emlékem mesterségemről. . .”²⁸

Az Aradon átélt bajt és szomorúságot valóban elfeledhette, de az asztalosműhelyt aligha. A gyulai szájhagyomány ugyanis erősen állítja, hogy Munkácsy inaskodott Gyulán.

Ennek első írott emléke a Békés egyik cikke 1900-ból: „. . . itt dolgozott mint asztaloslegény, festette a tulipános ládákat, amelyekből régi gyulai földműves családok körében ma is számos darab található”.²⁹

Néhány évtized múlva, ugyancsak a hagyományra hivatkozva, írja Khón Dávid, hogy sokat dolgozott Oláh György asztalosmesternél tulipános ládákat festegetve.³⁰

Régi gyulai családok emlékezetében ma is él ez a hagyomány. Magam is beszéltem olyan emberrel, aki **1905 körül hallott Munkácsy gyulai asztalosságáról**. Egy másik, ma már **90. évét is meghaladó**

27. Békés, 1935. III. 17.

28. Munkácsy: i. m. 58. lap.

29. Békés, 1900. V. 6.

30. Khón Dávid: Gyula város utcái és terei. Gyula, 1937. 40. lap.

egykori asztalosmester, Munkácsy után 20 évvel került Oláh György műhelyébe. Szerette mesterségét, s kis játékbútorokat készítve igyekezett minden bútordarab elkészítését megtanulni. A mester meg is becsülte szorgalmát, s egy alkalommal azzal dicsérte meg, hogy „lassan olyan ügyes leszel, mint Munkácsy volt.”

S ha még mindig kételkednénk, hogy Munkácsy nem feledhette el az asztalosasságot, mert Oláh György műhelyében mindennapos volt, szólaltassuk meg Oláh György ma is élő unokáját: „csak arra emlékszem, hogy nagyapa nagyon haragudott rá, mert mindent összefirkált.”

Bebizonyítsuk azt is, hogy Munkácsy szeretett firkálni?

Csabai tartózkodása idejéről említi, hogy nem tudott ellenállni a fehérre gyalult deszkák csábításának, és telerajzolta őket, de azonnal le is gyalulta, nehogy a mester meglássa.³¹ Amikor Fischertől hazafelé tartott, örömeiben változatos emberi alakokkal rajzolta tele a házak falát. Íme a „firkáló Munkácsy”. S hogy Oláh György haragja sem volt alaptalan, még egy hagyományt idézek: A múlt század végén Oláh György nádfedeles háza leégett. A szomszédok akkor látták, hogy a gerendák tele vannak firkálva. A hagyomány szerint Munkácsy azért járt fel a padlásra rajzolni, mert máshol nem engedték. Csabai tartózkodása idején valóban gúnyolták érte, s úgy látszik, itt sem nézte mindenki jó szemmel különködő foglalkozását.

Azt hiszem, minden kételkedés nélkül elfogadhatjuk a Munkácsy asztaloságáról szóló hagyományt³¹/^{*1} egy kis helyesbítéssel. A vissza-emlékezők természetesnek vették, hogy az Oláh György műhelyében sokat foglalatostkodó Miska csakis inas vagy segéd lehetett. S itt tévedtek. Munkácsy nem volt, nem lehetett sem inas, sem segéd.

31. Munkácsy: i. m. 41. lap.

31/a. A kutató számára mindig jóleső elégtétel, ha felfedezését bizonyítani tudja. Fenti fejtegetésemben Munkácsy önéletrajzi vallomását kétségbevonva a gyulai szájhagyománynak adtam igazat. Most, a kézirat* lezárása után Implom József szakfelügyelő, helytörténeti kutató szíves segítségével egy újabb Munkácsy-dokumentumhoz jutottam, amely feltételezésem igazolta.

„Egy ízben végigjárta a lapokat azon hír, — írja a Munkácsyt felkereső cikkíró — hogy Békés-Gyulán egy úrnak birtokában van egy oly tulipános láda, melyet Munkácsy festett be annak idejében. Megkérdeztem Munkácsytól, emlékszik-e még arra a tulipános ládára?

— Egyáltalán nem, válaszolt mosolyogva. — Tulipános ládát én sohasem festettem, mert a >*majsztrom« nem bízott annyira a tudásomban, hogy a tulipánfestést rám merte volna hagyni. Én amire ott vittem, az mindössze a házsámok festése volt. Ha jól sarokba szorítanának, tán még a házakra is emlékezném, melyek számait én festettem.” (Magyar Bazár 1882. 24.) Munkácsy tehát önéletrajzával ellentétben gyulai mesteréről, „majsztrom”-ról beszél, s meg sem próbálja tagadni gyulai asztaloságát, sőt maga említi, mivel foglalkozott a „majsztrom” műhelyében. Az önéletrajzában érzelmi hatásra törekvő Munkácsy egy árnyalattal ismét eltért a valóságtól.

A cikk érdekessége a tulipános ládák festésének tagadása is. A gyulaiak ina is tudnak olyan tulipános ládát mutatni, melyet — a hagyomány szerint — Munkácsy festett. A kérdés tisztázására nincs már lehetőség. A kutatás talán a mestert igazolná, de az sem lenne meglepő, ha a szájhagyomány felelne meg a valóságnak. Előlegként csak annyit említek, hogy a Néprajzi Múzeum 1885-ben egy Békéscsabáról származó tulipános ládát kapott, melyet 1857-ben, 13 és fél éves korában készített Munkácsy, s csabai inaskodásának idejéről írja, hogy a bútorok festése — ha ritkán hozzájutott — „földöntúli gyönyörűségnek tűnt.”

Ezt nemcsak hónapokig tartó betegségével bizonyíthatjuk, hanem Odry visszaemlékezésével is. Már Odrynak is feltűnt, hogy Miska sohasem járt munkába, mindig Szamossynál tartózkodott; „tehát már nem volt asztalosinas” — állapítja meg.³²

Valamilyen ismeretség folytán — szomszéd volt, vagy a házban lakott — Miska bejárt a műhelybe, ott lábatlankodott naphosszat, esetleg valóban f esteget te a tulipános ládákat és koporsókat, de ha egyet gondolt, otthagya, s más szórakozás után hézgett. Portörő találó szavával élve: „hajkurászta” a mesterséget.

Ugyanígy nagyon találóak Portörő emlékezésének egyéb részletei is: a mindig „tudományos” Miskát nem nehéz elképzelni, s az örökké rajzoló Munkácsyt örökítette meg a következő mondata: „elég volt neki csak meglátni valamit s már firkantotta is.” Az eddig elmondottak

alapján ez is egyezik a valósággal.

Nem ellentétes ez Munkácsy önéletrajzával, csak életközeibe hozza az Emlékeim kissé szánalomra méltó, álmodozó Miskáját.

Sőt a jókedvű, füttyülő Miska alakja sem mondvacsinált.

Hogy mennyire hozzátartozik a Portörő által megrajzolt kép az Emlékeim alakjához, egy, két évvel későbbi ismerős visszaemlékezéséből idézek. Az emlékező Kazár Emil, maga is festő, s egy ideig lakótársa is volt a Pestre kerülő Munkácsynak.

„Szálás szép fiú volt, de gyönges és szögletes. Keveset beszélt, s nagyon tartózkodóan viselte magát, ha nem bizalmas ismerősök közé jutott. De három-négy tagból álló társaságban már otthon volt. A falusi életről szeretett beszélni. Szelíd, nyugodt természetére jól emlékezem. Sokat tudott túrni és nélkülözni. Mulatozásokban kedve nem telt, de egy-két barátja társaságában szívesen elidőzött. Ha jó kedve támadt, dalolt és füttyült. Csekély ismerettel került föl Pestre, s ennek hiányát érezte is nagyon. Hogy asztalos inas volt, arról nem szeretett beszélni.”³³

Tegyünk hozzá még egy emlékezést ugyancsak 1863-ból!

„Szerény, csöndes, inkább zárkózott modorú, olyan falusias. Mind kínálni kellett. De ha nekimelegedett, olyan lelkesen beszélt nagy terveiről, hogy mi bizony meg nem álltuk s bizony ki is nevettük.”³⁴

Ez hát a 17 éves Miska alakja. Szerény, csöndes, sokat szenvedett gyermek, de néha ő is megtalálta az ifjúság gondtalanabb pillanatait, s ilyenkor vidám, jókedvű volt.

32.Odry: í. m.

33. Lázár Béla: Munkácsy Mihály Budapest 1944. 47-48. lap.

34. (Mitterdorfer László) Művészet 1902. 282. lap.

„MÁR FIRKANTOTTA IS...”

Miska a festészet álmvilágában élt. Folyton rajzolt, a legjobbakat össze is gyűjtötte egy albumba, s jóleső érzéssel szemlélgette. Az első lapon bekötött fejű, vállkendős parasztnyecske, ölében gyermeke. Mögöttük oldalt bölcső, fölötté fogas, ráaggatott ruhákkal. Igyekezett jó elrendezést találni, s kitölteni a lap minden üres helyét. Ezt tartotta első sikeres rajzának. (Rá is írta néhány évtized múlva: Premier dessin de Munkácsy en 1861.)³⁵ A következő a szolgáló ábrándos arcát örökítette meg. Azután történelmi kompozíciók következnek, a merész elképzelések, nagyobb szabású művek első kísérletei.

Így teltek a lapok egymás után.

A kastély parkjában alig néhány száz méterrel arrébb áll a gyulai vár.' Négyszáz éves tömbje középkori főurak hatalmi viszálykodásait, végvári vitézek honvédő harcait, Dózsa és Rákóczi szabadságharcát idézi. Alig két évtizede Petőfi rándult át Mezőberényből, hogy megláthassa ezt a szerencsés épségben fennmaradt síksági várat. Most Miska képzeletét ragadta meg a vár romantikája: előszedte vázlatfüzetét, s lerajzolta. Szénnel dolgozott, hogy árnyékolhasson is. Még csak az ágyúgolyókat is felrajzolta a falakra. Ma is ott vannak. Meg lehetett elégedve munkájával.

A különös magatartású asztaloslegény hol itt, hol ott tűnt fel a gyulai utcákon. A város végén tanyázott egy cigánycsapat. Hálás téma a festőnövendék számára. Zsilinszky szerint gyakran lehetett látni Miskát kifelé menni a városból egy Belesz nevű lengyel emigráns őrnaggal, hogy a cigányokról vázlatokat készítsen.³⁶

Esténként ismerősök, szomszédok jöttek össze egy kis beszélgetésre. Miska a vendégekben is modellt látott, egymás után rajzolta le őket: Reöknek egy Csete Mihály nevű jóképű hajdúját, majd ennek feleségét és gyermekeit.³⁷ Aztán teljes életképet tervezett: a szomszéd susztert rajzolta le, amint asztalnál ülve, felolvas a családnak.

Nehéz vállalkozásnak bizonyult, volt is benne kifogásolnivaló, de egészében véve nagyszerű hangulatot tudott teremteni, a mester alakja pedig tökéletesen sikerült. Az album egyik legsikerültebb darabja is lett. Talán ez volt az a mester, aki Appeles csizmadiájaként bírálta Miska rajzait, és aki a döntő pillanatban segítette meggyőzni a nagybácsit Miska nem mindennapi tehetségéről.

Máskor ők mentek el vendégségbe a nagynénivel. A nők varrtak. Miska — mi mást csinálhatott volna — rajzolt, özv. Dubányi

35. Magyarul: Munkácsy első rajza 1861-ben.

36. Idézi: Malonyay: i. m. I. 74. lap.

37. Uo.

Belesz minden valószínűség szerint azonos azzal a Berres Károly József nevű katonafestővel, akiről Munkácsy csabai tartózkodásával kapcsolatban beszél Végvári. Gyulai együttlétüknek nincs írásbeli bizonyítéka, tényleg Beress később több alkalommal meglátogatta Párizsban Munkácsyt, s ez a látogatás bizonyítja a hagyományban fennmaradt ifjúkori barátságukat.

Jánosné úgy emlékezett rá, hogy haragudtak Miskára, mert akadályozta őket a munkában. Egy alkalommal éppen be akarták fejezni a varrást, s egy anyagot akartak eltenni a heverőről, amikor Miska megszólalt: „Tessék hagyni, olyan szép az esése!” Azonnal le is rajzolta, s elkészült egy drapériatanulmány. Az album rajzai között is szerepel egy drapériatanulmány. Nem lehetetlen, hogy ennek a rajznak a születését őrizte meg a Dubányi-családban megmaradt szájhagyomány.

Mennyire egyezik a lábatlankodó Miska alakja Oláh György mindent összefirkáló inasával! Elég volt neki meglátni valamit, „már firkantotta is, olyan fráter vót” — mondta róla Poftörő. Talán nem is olyan valószínűtlen Portörő Miskájának alakja, mint az első pillanatban gondoltuk.

A nyár küszöbén álltak. A gerendási birtokon a munka dandárja közelgett, szükség volt a béresek irányítására. A nagybácsi Miskát küldte ki, hogy vigyázzon a béresekre, ő meg ahelyett lerajzolta a kukoricacsósz kunyhóját. Amikor itthon megmutatta a rajzot Reök-nek, az haragosan pattant fel: „Kutya teringette, hát még most se igazították helyre a vityilót!” Ráismert azonnal, de amikor meglátta a kunyhó elhanyagolt tetejét, előbb a gazda szólalt meg benne, s csak azután méltányolta Miska ügyességét.

Munkácsy gerendási tartózkodásáról, a betyárok iránt érdeklődésének egy epizódjáról szól Lázár Bélának következő gyűjtése.

„Mielőtt Szamosyhoz került volna, betegeskedvén. Gyulán tartózkodott. Nagybátyja a gazdaságban, Gerendáson foglalkoztatta. Szabad idejében azonban szenvedélyesen rajzolgat. Egy kis kalandját beszélte el nekem egykori szomszédnője, egy szakiskolai felügyelő özvegye.

Abban az időben nagyon elszaporodtak az alföldön a szegénylegények. Munkácsy nagyon szeretett volna egyet elevenen látni, mind azon törte a fejét, hol találhatna ő egy ilyen igazi betyárra? Hallja, aztán, hogy a gerendási csárdába gyakorta betérnek ilyen vendégek. Felkeresi tehát a csárda Fikker nevű bérőljét, s megkéri, hogy egy este, ha szegény legény vendégei lesznek, küldjön érte, mert szeretne egy ilyen lerajzolni. A kocsmáros megígérte, hogy tudatja vele a jó hirt: Itt vannak a betyárok. Csakugyan megérkezett egy csapat, szíverősítőt kaptak be egy új vállalkozás előtt. Miska hirt vesz, odamegy, leül egy sarokba és elkezd rajzolni az egyiket, akinek a fizimiskája különösen jellegzetesnek tetszett. Egy ideig nyugodtan dolgozhatott, a legények rá sem hederítettek, de aztán az egyik, akit Miska erősen szemügyre vett, feláll és odamegy hozzá, megnézi, mit csinál ott ez a legényke? A kocsmáros észrevette, sietett Miska segítségére és biztosította az emberét, hogy Miska egy ártatlan rajzolgató s a legény mintha megnyugodott volna. De a bandavezető élt a gyanúperrel. Hiszen erről a rajzról — mondja — emberemet fel lehet ismerni. Talán a vármegye számára csinálja ez a gyerek a rajzot! Egy-kettő!

Miskát már kipenderítették a kocsmáajton. A rajzot szétszaggatták, s utána hajították. Még ugyancsak örülhetett, hogy épkezélab menekülhetett.

Csakhogly ez a kaland olyan mély benyomást tett rá, hogy a tudatalatti életben a betyár arca megváltozott, átalakult, új formát nyert és lett belőle a Siralomház elkeseredett istentagadó betyárja.³⁸

A rajzolható Miskáról még egy érdekes visszaemlékezést találtam a Békés megyei Közlönyben.

„Munkácsy Mihály első művészli kísérlete ír ónnal rajzolt gyönyörűen sikerült arczkép, jelenleg Strausz Ede, a magyar állami vasutak Nagy-Szebeni raktárnoka bírtokában van. Az említett arczkép története a következő: Strausz úr a hatvanas évek elején Békés-Gyulán lakott. Azon időben Munkácsy Mihály, kit nagybátyja akkoriban Békés megyei (békéscsabai) tisztviselő, miután a fiú az asztalosmesterségre gyöngé testalkatánál fogva alkalmas nem vala, egy Fischer nevű gyulai festő rajziskolájába járatott, Strausznéknál volt „koszton”. Ebéd után egy napon Munkácsy fölkerde „Strausz bácsit”, engedné meg, hogy őt és Strausz nénit lerajzolhassa; azután egy nagy papírv ketté vágott két felerészből „oválékat” nyirogatván magának, a papírt, hogy sötét feneket kapjon, fekete kávéval öntötte le, a papírt megszáradván, közönséges „plajbász”-szal egy ültében a házaspár „lekapta” és olyan remekművet alkotott, melynek min-des egyes vonása a jövendő lángeszű festőművész ritka tehetségéről tanúskodik.”³⁹

38. Lázár Béla: Munkácsy Mihály Budapest 1944. 36-38. lap.

Különös véleletlen, hogy a rablók jelenetét levéltári adatokkal is bizonyíthatjuk, így a hagyomány hitele erősödik. A megye 1861. szept. 2-án kelt körirata ugyanis a következőket rendeli el: „Tudomásomra jutván, hogy az orosházi országút környékén, és vidékén hallomás szerint 9 lovasból álló rablóbanda mutatkozott, ez alispáni tisztség meghagyja a csabai, gyulai, békési, orosházi és szarvasi járások szolgabíráinak, hogy a csendbiztosokat egy e hó 5-kén tartandó centrális körjáratra utasítsák.” (Levéltár Városi iratok 785/1861)

39. Békés megyei Közlöny 1877. ápr. 12. (Munkácsy Mihály első műve).

A cikk tipikus példája annak, hogyan változnak a tények megbízhatatlan anyaggá a szájhagyományban.

Néhány egészen közvetlen megfigyelésen alapuló részlete arra enged következtetni, hogy írója Strausztól vagy annak közvetlen környezetétől hallotta ezt a kis történetet.

Arról nem érdemes beszélni, hogy valóban Munkácsy első alkotása-e vagy sem. Ez a kép tulajdonosának vagy az elbeszélő hozzátoldása lehet,- s ugyanilyen a befejezés patetikus, újságíró stílusa is.

Strausz Ede a gyulai kaszinó vendéglőse volt a múlt század hatvanas éveiben (Scherer: i. m. n. 170.). A rajzolás alkalmának (ebéd után) elbeszélés annyira élményszerű, hogy ennek valódiságában nem kételkedhetünk. Ugyanilyen közvetlen élményen alapul a papír elkészítésének közvetlen, szemléletes leírása is. Ezt a két részletet tarthatjuk a hagyomány magvának.

Nyilvánvaló téves részleteket tartalmazó, de nem teljesen elvetendő Munkácsy Strausznékhöz kerülésének beállítása sem: Reök Csabán volt tisztviselő, a gyenge testalkatú Miskát Fischerhez küldték Gyulára, és kosztra Strausznékhöz adták.

Másfél évtizeddel előbb történt események változtak meg így az elbeszélő emlékezetében.

Ismeretes előttünk, hogyan került Miska Gyulára, majd Fischerhez. Az elbeszélő itt tévedett. Téves az a részlet is, hogy Reök Csabán volt tisztviselő ebben az időben. Tény azonban, hogy később valóban Csabán lesz tisztviselő, s az elbe.....

VÉGLEG AZ ECSET MELLETT

Ősz volt már, de a láz még most sem múlt el. Napról napra gyengébb lett. Néha összeesett, elájult. Nagybátyja aggódni kezdett miatta, s kijelentette, abbahagyja az orvos egyhangú kezelését, és maga kezd hozzá a gyógyításhoz: homeopatikus módszerrel,⁴⁰ mely-lyel — szerinte — csodákat lehet művelni. Házi gyógyszerárából adott orvosságokat, s megparancsolta Miskának, hogy koplaljon. Az orvosságot engedelmesen szedte, de a koplalás sehogyan sem ment. Kibírhatatlanul éhes volt. Atkutatta a konyhát, s felfedezett egy fazék káposztát. Megkóstolta — nagyon jól esett. A csábítás igen erős volt, de fülébe csengett nagybátyja figyelmeztetése is. Választania kellett. Vagy koplal tovább, s úgy várja ki gyógyulást, vagy jóllakik, de esetleg belehalhat. Rövid gondolkodás után az utóbbit választotta. Hatalmas étvágyal fogott hozzá a nagy fazék káposztához.

Várta a halált, de nem jött. Eltelt néhány nap, s még mindig életben volt, sőt a láz is elmúlt, többé nem jelentkezett. Nagynénje tudott a dologról, s halálos izgalmakat állt ki. Nagybátyja tombolt örömeiben. Amikor már biztosak voltak a gyógyulásban, megmondták neki a titkot. Nagybátyja hitetlenül csóválta a fejét, nem hitte, hogy nem a „csodakúra” gyógyította meg.

Még sokáig nagyon gyenge volt. gyakran elájult, de betegsége valóban elmúlt. Amint egy kissé megerősödött, nagybátyja egy reggel azzal a gondolattal állt elő, *hogy* ideje lenne munka után járni.

Miska félt ettől a pillanattól, s félénken ugyan, de mégis kimondta, hogy ő bizony festő szeretne lenni.

- Szent ég és János, micsoda festő?
- Hát, hát olyan, mint Szamossy úr!
- Te bolond, hát azt gondold, hogy az csak úgy megy?^u

szelő természetesnek vette, hogy 1861-ben is csabai lakos volt. Lehetséges az is, hogy Miska egy ideig valamilyen okból valóban Strauszéknál volt kosztos. Az elbeszélő a két tényt az idézett módon egyeztette, s így alakította ki Miska Gyulára kerülésének téves hagyományát.

Mi hát a valóság? Hogyan került Miska Strauszékhoz? Lehetséges, hogy néha meghívták ebédre, s ebben az esetben ez a hagyomány semmit sem változtat Munkácsy eddig ismeretlen gyulai életén. A is megtörténhetett azonban, hogy állandó kosztos volt a kaszinó vendéglősnél. Munkácsy ugyanis 1862 januárjában távozott Gyuláról. Az alkotmányos élet azonban amely Gyulára hozta Reököt, már 1861 ©szén megszűnt. Reök elvesztette állását a megyénél, ismét gerendási földjéből élt, ekkor költözött el Gyuláról. Ha Reök távozása 1862 januárja (Miska Aradra utazása; előtt történt, Miska valóban egyedül maradt Gyulán, hogy Szamossy mellett a festészetnek éljen, s valóban állandó kosztos lehetett Strauszéknál. íme. a hagyomány mögött feltételezhető valóság!

Itt említem meg, hogy Dallos Sándor is beszélt Reökék távozásáról és Munkácsy egyedül maradásáról a festőről szóló regényében (A nap szerelmese 149. lap). Kutatás eredménye-e ez, vagy írói hozzátoldás nála? Nem tudom.

40. A homeopatikus gyógymód lényege az, hogy olyan gyógyszereket alkal- máznak minimális mennyiségben, mely az egészséges ember szervezetében a gyógyítandó betegséghez hasonló jelenséget hoz létre.

41. Munkácsy 1879-es önéletrajzából.

Miska tovább erősködött: hiszen a nagybátyja is azt mondta, hogy talán festő is lehetne belőle. Elmesélte, hogy hónapok óta Szamossy mellett dolgozik, s a mester szép jövőt jósolt neki. A nagybácsit meglepte Miska szilárd elhatározása, de megpróbálta elijeszteni a festőpályától. Hosszan beszélt neki évekig tartó szorgalmas tanulásról, anatómiáról, távlattanról, esztétikáról, általános műveltségről, amely nélkül a festő nem boldogulhat.

A nagybácsi jól tudta, mi volt Miska gyermekkori gyengéje. A tanulás valamikor nehezebbre esett, s úgy gondolta, hogy az állandó erőfeszítést kívánó munka elijeszti majd a pályától. Csakhogy azóta Miska alaposan megváltozott. Szamossy annyit beszélt a festészetről, a művészpálya szépségeiről, nem mindennapi tehetségéről, hogy Miska teljesen álmai világában élt, s nagybátyja szavaira sem változtatta meg elhatározását.

Majd, hogy rajztudását bebizonyítsa, elébe tette az albumot. ReÖk meglepődve ismerte fel a szolgálot, a szomszéd susztert, a házakat és az utcasarkot. Csak az maradt hátra, hogy az ő képe is közjük kerüljön. Megkérte hát, hogy üljön modellt, míg lerajzolja. A nagybácsi elfogadta az ajánlatot. Miska ügyesen, gyorsan rajzolt. Csak a nagynéninek volt kifogása, mindenki más meg volt elégedve. A suszter váltig dicsérte:

— Szakasztott Reök úr! Éppen olyan! . . . Lehet még habozni?

A nagybácsi elismerően nézte a rajzot, és megadta magát. A döntésben segített Szamossy érvelése és a doktor is, aki kijelentette, hogy Miskára életveszedelem lenne, ha visszatérne a gyalupadhoz, hiszen olyan gyenge, hogy a szerszámokat sem bírná el.

— Isten nevében, legyen! Csak azt mondd meg, hogy akarod kezdeni? Hiszen jól tudod, hogy nem áll módomban anyagi támogatást adnom. . .

De ezzel már Miska nem törődött. Leírhatatlan boldogság fogta el. Megszűnt hát végleg az asztalosmesterség nyomasztó veszélye, nem kell visszamennie a műhelybe! Festő lehet, mint Szamossy. akit a legnagyobb élő festőnek, eszményképének tartott. Dehogyan gondolt arra, hogy néhány év múlva messze túlszárnyalja mesterét, s hogy Szamossy neve épp az ő tehetségének felfedezésével kerül a művészet el nem feledett művelői közé.

A nagybácsi beleegyező szavai után Miska nevelése teljesen Szamossyra hárult. A mester érezte is az önként vállalt felelősséget. A munka most már nyugodtabb körülmények között, de annál határozottabb céllal folyt tovább. Szigorú felügyelet alá vette Miskát, s igyekezett pótolni pártfogoltjának fogyatékos ismereteit. Minden napra adott fel leckét, mesélt a történelemből, javította írásbeli dolgozatait. Miska hálás tanítványnak bizonyult. Folyton dolgozott. Reggel öttől nyolcig történelmet, nyelvtant, mitológiát tanult. Nyolctól tizenkettőig természet után vagy gipszfigurákat rajzolt. Délután anatómiával foglalkozott, és estefelé tervezgetett. Mindenből egy keveset, mert sok volt a pótolnivaló.

így teltek az utolsó hetek. Szamossy befejezte munkáját a kastélyban, s a Zilinszky grófok meghívására Aradra utazott, Miskának meghagyta, hogy szívesen fogadja Aradon is, és tovább dolgozhat mellette. Miska elfogadta a meghívást. Néhány hét múlva megjött Szamossy levele, hogy minden rendben, Miska is utazhat. 1862 januárja volt.

Boldog elégtétellel érkezett vissza Aradra, melyet egy évvel azelőtt meggyötört asztalos legényként hagyott el.

Munkácsy sorsa eldőlt. A szerencse mellé pártolt az árva asztalos inasnak: olyan irányítót adott neki, aki rábírta a rendszeres, kitartó munkára, s aki tanácsaival, bátorításával igyekezett beleoltani a felemelkedéshez szükséges akaratot. A véletlen elvezette a művészpályára, a többi akarat és tehetség dolga volt.

Mi lett volna Munkácsyval, ha betegsége Gerendáson vagy másutt folyik le? Ha nincs Fischer s főképp Szamossy? Utat tört volna akkor is magának a művésztehetség, vagy elkallódott volna ugyanúgy, mint száz meg száz parasztszeni, akik nem tudtak felemelkedni az ismeretlenség homályából, s lett belőlük pusztai faragóember, vagy falusi ezermester?

Munkácsy maga is érezte, s nem egyszer kijelentette, hogy élete szerencsés alakulása Gyulán dőlt el.

Szeretett mestere iránti háláját pedig egész életében hangoztatta. Ez a hála ösztönözte írásra 1879-ben, amikor Szamossy szerepéről téves nézetek láttak napvilágot az újságokban, s megírta itt közölt önéletrajzát a Vasárnapi Újságban. Munkácsy segítette Szamossy fiát a festészetben. Hálájának legszebb kifejezését azonban akkor adta, amikor dicsőségének tetőpontján állott.

1882-ben Magyarországon is bemutatták „Krisztus Pilátus előtt” című képét. A nagy eseményre az akkor már világhírű mester is hazajött. Az egész ország ünnepelte, egymást érték a fogadások, ünneplések. Február 20-án a Hungária szálló nagytermében rendezett díszlakomán az ország vezetői köszöntötték. Munkácsy egy pillanatra megszakította a pohárköszöntők sorát:

„Uraim! —szólalt meg megindultam —. Legyen szabad mosta szívnek is megadni maga jogát és hallatni a hála érzetének hangját. Van itt közöttünk egy férfiú, kinek én sokkal, nagyon sokkal tartozom. Midőn az asztalosság és a művészet között állottam, sorsom oly ember közelébe vetett, ki jobban ismert engem, mint én ismertem magamat. Ez Szamossy Elek úr! Ő biztatott, ő tanított a művészet ábécéjére. És itt egy őszinte vallomást kell tennem. Ismerem szerénységét: nem akarom megsérteni. De legyen szabad itt nyilvánosan megmondanom, hogy úgy szólván neki köszönhetem, ami vagyok. Az ő egészségére emelem poharamat. Sokáig éljen!”⁴²

Minden szem Szamossy felé fordult. Az ősz mester válasza Munkácsyt igazolta: igénytelen, egyszerű szavak, telve szerénységgel:

„Uraim! Az öröm és kitüntetés e magasztos percében eszembe jut az egyszeri csíkszéki gazda, ki elvitte Kár oly fehér varr a fiát tanulni. Ott megmutatta neki a nagy püspöki rezidenciát s azt mondta: Ha te jól tanulsz, ez mind a tied lesz. A fiú hozzáfogott a tanuláshoz és pedig oly sikerrel, hogy később Erdély egyik legtudósabb és legnépszerűbb püspöke lett. Midőn én egykori kedves tanítványomat látom, a csíkszéki gazda jut eszembe.

Én vezettem őt be a művészet templomába, megmutattam neki annak kincseit, mert magam azokkal nem bírtam, s azt mondtam neki: igyekezzék azokat elsajátítani. És ő püspök lett.⁴³ Ez volt Szamossy és Munkácsy igazi emberi kapcsolata. „Kapott-e

valaha menyasszony szebb ajándékot?” — mondta Vörösmartyné Gyulai Pálnak a Merengőhöz című verséről. Kapott-e valaha mester szebb köszönetet, mint amit Munkácsy mondott Szamossynak ezen a fogadáson? Azt hiszem nem.

A FESTŐ ÉS A VÁROS KÉSŐBBI KAPCSOLATA

Munkácsy és a város kapcsolata nem szakadt meg az 1862-i távozással. Szamossyt elhagyva Pestre költözik, de néhány év múlva ismét Gerendáson találjuk. Innen is bejön a megyeszékhelyre, egykori ismerőseihez, s örömmel újságolja Ligetinek, hogy Fonó lány című képét 150 forintért sorsolták ki a gyulai kaszinóban.^{43/a}

Alig megy ki Németországba, szerencsecsillaga, zseniális tehetsége egyből a legnagyobbak közé emeli a Siralomház megalkotásával, s a Békés 1870-ben már ismét városunkban köszöntheti a „geniális festőt”:

„...ki külföldről nem régiben tért haza, s egy idő óta anyai nagybátyja Reök István úrnál Csabán tartózkodik, a múlt héten Gyulára is berándult, s egy napot itteni ismerősei pórében töltött.”⁴⁴

43.Czobor: i. m.

43/a. A pénz dolgában már egy lépést tettem előre: ugyan is meg érkezésemkor festettem egy képet (fonó leány abban a pillanatban, midőn a kedvesének lépteit hallja, s figyelmes lessz rá. Estvéli mécs világításánál) a melyet egy alkalommal midőn a Békés megyei főispánnáli tisztelgésen sok mágnás együtt volt, a Kaszinóban közebéd lévén, ez alkalommal kisorsoltam. 150 forintba, ennyi pénzem már van...” (Országos Széchenyi Könyvtár Levelestára 1916—6.).

44. Békés 1870. VIII. 17. (Scherer július közepére teszi ezt a látogatást, i. m. II. 170. lap).

1874. szept. 8-án nejével együtt érkezik Csabára, ott hosszabb ideig időzött, s valószínűnek tartjuk a gyulai ismerősök meglátogatását is.⁴⁵ A Békés szerint a nyolcvanas években volt legutoljára Gyulán (1882-ben jött haza Krisztus Pilátus előtt című képének kiállításakor).⁴⁶ Felkereste gyulai ismerőseit, így Szénásy Józsefet, a Békés megyei Takarékpénztár igazgatóját.

Az ilyen alkalmat használták fel egykori ismerősei, hogy fiataalkori rajzai közül nem egyet szignáltassanak Munkácsyval. Az ismerősök — Dubányiék, Szénásyék, Ormosék, s akiknek nevét nem jegyezte fel a hagyomány — szeretettel ápolták ezeket a kapcsolatokat, féltve őrizték a megmaradt rajzokat, melyekből ma már alig ismerünk néhányat.

Munkácsy nem egyszer utazott Magyarországra azzal a céllal, hogy egy-egy festményéhez témát, anyagot gyűjtsön — így 1874-ben a Hős című képéhez,⁴⁷ s 1891-ben a Honfoglaláshoz. Ugyanekkor érdekes kéréssel fordult unokanővérehez: gyulai szűrt kért tőle munkájához.

„Munkácsy Mihály hírneves festőművész, hazánkfia úgy látszik híven ápolja fiataalkori impresszióit — írja a Békés — és különösen a Gyulára vonatkozókat, hol tudvalevőleg egy évet töltött, és a festészetben az első oktatást nyerte. Nem feledkezett meg a híres gyulai vásárokról és azok egyik speciális iparcikkéről: a magyar szűrről, melyből a legcizfrábbakat és különösen a legmagyarosabb montívumúakat itt lehet kapni. Egy képe festésénél szűrés alakra lévén szüksége, Munkácsy felkereste unokanővérét, Reök Vilma kisasszonyt, hogy vegyen neki a gyulai vásáron egy szűrt, modellnek. A kisasszony eljárt megbízatásában a Gombkötő gyulai származású aradi szűrszabótól egy igen díszes kiállítású szűrt meg is vásárolt és azt küldi Párizsban élő nagy művész hazánkfiának/⁴⁸

Utolsó éveikben sokat betegeskedett, s 1900. május elsején az ende-nichi gyógyintézetben fejezte be rövidre szabott, de annál fényesebb ragyogású életét. Halála nagy megdöbbenést keltett a vármegye közönsége, jórészt személyes ismerősei körében. A vármegye nevében Fábry alispán, a város részéről Dutkay Béla polgármester fe-

45 Békés megyei Közlöny 1874. IX. 13., 27., X. 4. és 18.

45.Békés 1900. V. 6.

46.Békés megyei Közlöny 1874. X. 4. (A falu hőse néven vált ismertté).

47.Békés 1900. VIII. 3.

jezte ki részvétét Munkácsy özvegyének, melyet Munkácsyné hasonlóan táviratban köszönt meg.⁴⁹

A városi képviselőtestület előtt dr. Berényi Ármin emlékezett meg Munkácsyról a május 12-i közgyűlésen, s indítványára nevezték el Munkácsy utcának azt az utcát, ahol a nagy festő gyulai tartózkodása idején élt.⁵⁰

Tartozásunkat ezzel nem róttuk le. többet kell tennünk azért a Munkácsyért, aki mindig szeretettel gondolt vissza a városra, s mindig szívesen kereste fel itteni ismerőseit. Fel kell emelni azok közé, akiknek emlékét mindig szívükbe zárják, alakját számon tartják a város lakói, fedezzük fel végre azt a Munkácsyt, aki itt élt, dolgozott, ábrándozott a csodálatosan alakuló festőpályáról, s Dürer és Erkel mellé állítva adjunk méltó helyet számára a városi megemlékezésekben.

Ezt követeli tőlünk Munkácsy emléke, csak így leszünk méltók ehhez az emlékhöz.

49.Békés 00. V. 13. és 20.

50.Levéltár Városi iratok. Képviselőtestületi jegyzőkönyv 1900. 56. és 72. sz.

Kiegészítés

MUNKÁCSY GYULAI RAJZAI

Említettük, hogy Munkácsy egy albumba gyűjtötte Gyulán készült legjobb rajzait. Ezt az albumot tette nagybátyja elé, aki felismerte benne a szolgálót, a szomszéd susztert stb. Feltett kincsként őrizte élete végéig: élete szerencsés fordulatának, az asztaloslegény festővé válásának kedves emlékét látta benne.

Szűkebb baráti körben megmutogatta az albumot, de a nagyközönség előtt 1897-ig egyetlen rajza vált ismertté, a gyermekét ölében tartó parasztnyecske, mint Munkácsy első rajza. 1897-ben egy párizsi művészeti folyóiratban mintegy tíz rajzot tesznek közé a gyűjteményből, s négy évtizeden át csak ez a tíz rajz vált ismertté az ifjúkori rajzokból. Az albumot elveszetteknek hitték. Malonyay Dezső, Munkácsy első életrajzírója, még az eltűnés pontos körülményeit is leírja.⁵¹ 1938-ban azonban Pogány Kálmán báró Hatvány Ferenc gyűjteményének rendezésekor megtalálta, s nyilvánosságra is hozta az album tartalmát.⁵² Huszonegy 30,5x23,8 cm nagyságú fehér sima papírból áll az album, egyik keskeny oldalán összefűzve. A rajzok vonalzóval keretezettek. A rajzok közül 15 ceruzával, 5 tollal, 1 (a gyulai vár) szénrel készült.

A rajzok sorrendje és elnevezése a következő:

1. Parasztnyecske gyermekével. Rajta jelzés: M. Munkácsy
B. Gyula 1861. A lap alsó szélén: Premier dessin de Munkácsy en 1861.
Mindkettő Munkácsy írása, de a későbbi időkből.
2. Paraszt szolgáló.
3. A gyulai vár.
4. A lovag látomása.
5. A kiásott csatabárd.
6. Két arcképtanulmány.

51. Malonyay: i. m. 78. lap.

52 Magyar Művészet 1938. évf. A rajzok leírásánál ezt a közlést és Végvári idézet művét használtam fel.

7. Magyar vezér.
8. Juhászlegények.
9. Ló legeltetés.
10. Mester uram felolvas.
11. Szomjas szegénylegény.
12. Tehénfej és.
13. Szalonnapihítás.
14. Reök bácsi kunyhója. Jelezve lent jobbra: Rajzolta Lieb
Miska 861. május 30.
15. Tömlöcbe zárt boszorkány.
16. Rom. Jelezve lent jobbra: Lieb Mihá....861 Juli. 23. Valószínűleg a gyulai vár
egy részlete.
17. Hazatérő aratók.
18. Drapériatanulmány.
19. Aradi gimnazista.
20. Munkácsy édesanyja.
21. Botra támaszkodó mezítelen férfi. A rajzok többsége
Gyulán készült.

Érdekes megfigyelnünk a rajzok témavilágának, technikájának változását. A parasztmenyecske és a szolgáló után néhány történelmi témájú rajz következik. Ezeket a történelmi kompozíciókat általában kopírozta, egy ilyen rajz keletkezését jegyezte fel Odry, közölt visszaemlékezésében. A 8. rajztól azonban már népi tárgyú életképpel találkozunk. Nem kell ebben valami történelmi sorrendet látnunk? Az otthon rajzolt első képek után az Odry idejéből származó történelmi kompozíciók következnek. Aztán elhatározza, hogy .nem csinál szolgálai másolatokat, hanem eredeti után alkot. Késő tavasz vagy nyár eleje lehetett. Kikerült a lakásból, ellátogat Reök bácsi geren-dási tanyájára**is, s így alkotja az album következő képeit. Témájuk, elképzelésük rokon. A tanyai élet egy-egy jelenetét Örökíti meg a 8., 9., 11., 12., 13. sz. rajz, s mindez a 14. számú, a május 30-ra keltezett Reök bácsi kunyhója előtt keletkezhetett. Az időrendi sorrend követését bizonyítja a 16. sz. rajz dátuma is (július 23.), valamint a Hazatérő aratók témaválasztása (az aratás júliusi munka), majd az Aradi gimnazista, melyet valószínűleg később rajzolt. (Az utolsó két képet Pogány ragasztotta az albumba, eredetileg nem tartozott a gyűjteménybe.) A rajzok sorrendje tehát kissé tükre Munkácsy gyulai életének is.

Mindezt azért mondtam el, mert a Mester uram felolvas keletkezésének idejében nem egyeznek meg a vélemények. Van, aki rajz-beli fogyatékosága miatt az év elejére helyezi, s annak példáját látja benne, meddig jutott a rajzolásban Munkácsy minden külső segítség nélkül. A technika kezdetleges, a hangulat kiváló. Ez jellemezte Munkácsy rajzait még 1863-ban is, mikor Pestre kerül.

így emlékeznek rá akkori ismerősei, pártfogói is.⁵³ Mások szerint 1861 végén készülhetett, mert technikai kidolgozás szempontjából a 11. és 12. sz. rajz is előbb keletkezhetett.

Figyelembe véve, hogy a rajzok tematikájában, kidolgozásában a már egyszer említett olyan sorrend alakult ki, amely bizonyos mértékben egyezik Munkácsy munkásságának fejlődésével, életrajzának időrendi adataival, ez a rajz sem lehet kivétel az időrendi sorrendben, s a május 30-ra keltezett Reök bácsi kunyhója előtt keletkezhetett, közvetlenül a 11. és 12. sz. rajzok keletkezése körül.

Az utolsó gyulai kép, a Hazatérő aratók, arra a következtetésre juttatnak, hogy az albumba 1861. augusztusáig rajzolt Munkácsy, az ezután készült rajzai máshol található; az album rajzainak többségét áprilisban és májusban rajzolhatta. Így Munkácsy gyulai életének első felét mutatják be.

Ez volt hát a sokat emlegetett vázlatfüzet tartalma, a gyulai rajzok legjava. Ezen kívül még két korai vázlatfüzetét ismerjük: az első az 1861—62-ben készült további rajzait tartalmazza (ezek inkább tanulmányok), mellettük gyakran megtaláljuk beragasztva a rajzok mintáit is. A második tartalma már nem ilyen szolgálai másolás, több benne a természet után készült rajz. Végvári szerint az 1862—68 közötti rajzokat tartalmazza.

Egészítsük ki az eddig elmondottakat a más helyen megemlített rajzokkal, hogy teljessé tegyük Munkácsy gyulai munkáinak felsorolását.

Említettük a Csete Mihályról és családjáról készült portréit. Ezeket azonban nem ismerjük. Ugyancsak ismeretlenek a város szélén tanyázó cigánycsapatról készült vázlatai is. Idéztük a Strauszékról készült portré keletkezését is. Gyulai Laci testvére, Szénásy József is őrzött néhány Munkácsy-képet. Egy 54x65 cm nagyságú Madonnaképet hálából festett még Gyulán Szénásy Évának (Gyulai Laci édesanyjának), „akinek házában második otthonra talált.”⁵⁴ Ugyancsak birtokukban volt egy 23x46 cm-es krétarajz, melyet Aradon rajzolt 1862-ben Szénásy Józsefnek.⁵⁵ A szájhagyomány szerint lerajzolta azt a Dubányinét, (még lány korában), akinek visszaemlékezését idéztük.

Szamosy nemcsak a kastély részére festett képeket, hanem dolgozott időközben a gyulai polgároknak is. Ma is több 1861-re datált Szamosy-kép van a gyulai családok birtokában. Egy ilyen alkalommal festette meg Csasz Lajos orvost és feleségét." A Szamosyval jelen lévő „inas" szintén megpróbálta megfesteni az orvost. Nagyon rossz képnek tartották. A szakácsné azonban „megvette", s halála-

53„...hozott magával egy pár vázlatot, hogy rólok véleményt mondjak — írja Ligeti 1863-ból. — Kezdetleges, sőt gyarló kísérletek voltak bizony azok, de meg volt bennük az eredeti magvas fölfogás, a mi nekem azonnal föltűnt " (Buda pesti Szemle 1891. 321. lap).

53.Békés 1900. V. 6. és Scherer: i. m. n. 169—170. lap, 55. Uo.

kor a képet mai is őrző családnak adta. Ki volt az inas? Odry vagy Munkácsy?

A rajzoknak ilyen felsorakoztatására tudja csak igazán megmutatni szenvedélyes vonzódását a rajzoláshoz. Nem elégszik meg a Szamossy mesternél végzett tanulmányaival, hanem megpróbál a maga lábán járni. Rajzol, ha ismerősökhöz megy, ha kiküldik a gerendási tanyára, témát keres a vár romantikus környezetében és a városvégi cigánytanyában, rajzolja az arra kapható ismerősöket, szomszédokat.

Népi alakokat, a népelet egy-egy megkapó pillanata, történelmi jelenetek nagyszabású kompozíciói, a gyulai vár és a gerendási betyárok romantikus témavilága — ime a fiatal Munkácsy első témaköre. Lényegében ezek foglalkoztatják a világhírű mestert is. Ifjúkori élményei elkísérik egész életpályáján. A népelet és a cigányok jelennek meg a „Köpülő nő” a „Cigánytanya” és sok más hasonló képén. A betyár alakja éled újjá a Siralomház elítéltjében. (Nem véletlenül ez a képe az első világgraszoló alkotása, hiszen a téma állandóan foglalkoztatta, s többször megfestette. Beszéltünk a gerendási betyárokkal történt kalandjáról, az album képei közt már ott a Szomjas szegénylegény, ilyen tárgyú alkotásnak első jelentkezése). A történelmi kompozíciók megvalósulását látjuk a „Krisztus Pilátus előtt” vagy a Honfoglalás tömegjeleneteiben.

Tudatos előkészület lett volna ez a későbbi alkotásokhoz?

Semmiképpen sem. Inkább a téma állandó jelenlétét bizonyítja, mely új meg új alkotásra, tökéletesebb megfogalmazására ösztönzi a művészt.

Munkácsy képeinek ihlető forrását kutatva gyakran hivatkoznak arra, hogy a szabadságharcos témát gyermekkorában szívta magába. Életrajzában maga is említ ilyen élményeket. De vajon nem kapott-e ezek mellé újabbakat ifjúkori vándorlása közben? Az „Emlékeim”-ben nem beszél ilyen élményről, de az önéletrajz felépítése, gondolatmenete nem is engedi meg ezt a kitérést. A gyermekkori impressziói után Munkácsy azt a küzdelmet mutatja be, ahogyan az asztalosinas eljutott a festőpalettáig. Ennek a küzdelemnek minden szenvedését bemutatja, de mellőz minden mást, ami nem tartozik ebbe a gondolatmenetbe.

S ami kimaradt, nekünk kell hozzátennünk.

A Siralomház jelenetét gyakran láthatta a gyulai vármegyeháza börtönében (a hagyomány még azt is tudni véli, melyik helyiségéről mintázta a képet), de ugyanúgy találkozhatott vele aradi tartózkodása alatt is. S az sem csodálatos, ha Munkácsy annyiszor visszatér a szabadságharcos témához, a honvéd alakjához (Levélolvasás, Tépéscsinálók), hiszen tíz évvel a világosi fegyverletétel után megy Aradra, s amikor Gyulára jön, ismét a szabadságharc bukásának egy szomorú emlékének epizódjával találkozik: alig két héttel a fegyverletétel után a Világosnál elfogott tiszteket épp annak

a kastélynak udvarán fegyverezték le, amelyben 10 hónapon át dolgozott Szamosy mellett. A kastély felé menet naponta áthaladt azon a téren, ahol a mintegy 1300 honvédtiszt sátra állott. Tizenkét évvel a bukás után ne hallott volna ezekről a szomorú eseményekről, amikor a negyvennyolcasság fénykorát élte, amikor Ausztria meghátrálásakor újból feléled a politikai élet, s egy évtizedig visszafojtott keserűség minden szenvedélye tört ki az emberekből; amikor a politikai életnek egyetlen jelszava volt: „Nem engedünk negyvennyolcból!” ?

Azt hiszem, nem kételkedhetünk a kor politikai életének alakító hatásában, mely épp akkor érte Munkácsyt, amikor az asztalosműhely fárasztó robotjából kiszabadulva, szabadabban nézhetett szét maga körül a nagyvilágban.

S ugyanabban a kastélyban élt, ahol a százados fák csendes, meghitt környezetében egy-két évvel azelőtt Erkel komponálta a magyar függetlenségi törekvések legnagyobb zenei megfogalmazását, a Bánk bánt. Hallani kellett erről Munkácsynak, hiszen az operát épp abban az évben mutatta be a Nemzeti Színház olyan politikai sikerrel, hogy következő előadásait már be is tiltották. Az Erkelek ott éltek a kastélyban, Erkel maga is gyakori vendég volt Gyulán.

Ez a történelmi légkör mindenképpen kiegészítette, továbbfejlesztette gyermekkori impresszióit, s kialakult benne egy olyan témavilág, mely végigkísérte egész életében, s amely festőecsetje alatt egyszer-egyszer megvalósításra is került.

HOL LAKOTT MUNKÁCSY?

Amíg az írásos feljegyzések és a kortársi visszaemlékezések segítségével megközelítő pontossággal tudtuk bemutatni Munkácsy gyulai életét, épp azt a legnehezebb megállapítani, ami Munkácsy gyulai tartózkodásnak kutatásánál egyik legfontosabb feladatunk lenne: megkeresni Munkácsy gyulai lakását.

A városi képviselőtestület a nagy mester halálának évében, 1900. június 16-án nevezte el a Pacsirta utcát Munkácsy utcának azzal az indokolással, hogy ebben az utcában talált otthonra a fiatal Munkácsy gyulai tartózkodása idején.⁵⁶ Azt azonban nem jegyezték fel, hogy melyik ház volt tulajdonképpen Munkácsy otthona. Az említett képviselőtestület résztvevői közül senki sem él már. Egyetlen közelebbi adatot tartalmazó írott emlékünkh Khón Dávidnak már idézett néhány sora, amely szerint a Munkácsy utca 15-ös számú házban gyakran dolgoztatott tulipános ládákat festegetve.⁵⁷ azonban Khón is csak a hagyományokra hivatkozik.

56.Levéltár Városi iratok. Képv. test. jkv. 1900. 56. és 72. sz.

57.Khón Dávid: Gyula város utcái és terei. Gyula, 1937. 40. lap.

írásos adatok hiányában a szájhagyományra vagyunk utalva. A lakás meghatározásánál azonban az emlékezések elég bizonytalanok. Az egyébként szívesen közlő emberek ennél a kérdésnél elakadnak, s csak nagyon halvány sejtésekkel próbálnak válaszolni. Még ismeretlenebb számunkra Reök István személye. Míg Munkácsy lakását többen megpróbálták meghatározni, Reökre terelve a szót, alig kaptam felhasználható közléseket. Pedig számunkra az lenne meggyőző adat, ha Reök lakását tudnánk megmutatni, hiszen az emlékezések elsődleges forrásainak, a szülőknek és nagyszülőknek elsősorban Reökökre kellene emlékezni, nem pedig az akkor még jelentéktelen, 17 éves fiatalemberre, Munkácsyra.

Így többen említették az utca elején lévő Kun-házat. Mások épp ellenkezőleg az utca végén gyanítják Munkácsy gyulai lakását. Az egyik elbeszélő szerint egy 30 évvel ezelőtt Gyuláról elszármazott varrónő említette, hogy a Munkácsy házában lakott. (Lakása a 31. és 26. sz. házakban volt). Volt, aki a 25-ös számú házat említette. Ez épp Khón Dávid háza volt, s ha igaz ez lett volna Munkácsy lakása, Khón semmiképpen sem felejtette volna el megjegyezni könyvében.

Perdöntő lenne az Emlékeimben említett „szomszéd suszter (a magyar- és német fordításban) „szomszéd és suszter”, de az eredeti francia szövegben határozottan szomszéd suszter, „cordonnier voi-sin” szerepel) megtalálása. Megpróbáltam megkeresni, hol lakhatott a suszter, ez a 45-60 év körüli gyakori vendég, összeállítottam az utca egykori lakóinak névsorát. Igyekeztem felkutatni foglalkozásukat. A környéken azonban igen sok suszter lakott, s nehézséget okozott az is, hogy szomszédoknak kell vennünk a három házzal arrébb lakót is. Így van hasonló korú szomszédja a 25-ös számú háznak, és a 15-ös számmal szemben is lakik a 22 és 28-as szám alatt. A suszter megkeresése sem tudta eldönteni a házak közötti pert.

Végül maradt az Oláh György háza, melyet a mai Öregek Oláh György vejéről Bossányi háznak neveznek. A ház mellett az érvek sorát lehet felsorakoztatni. Vele szemben lakott egy hasonló korú suszter. Az is vitathatatlan, hogy Munkácsy gyakran megfordult a házában lévő asztalosműhelyben. A hagyomány ezt teljes mértékben bizonyította. Említettük, hogy a hagyomány szerint Munkácsy telerajzolta a ház gerendáit változatos alakokkal. Ha Miska a padláson is járatos volt, feltétlenül közeli kapcsolatban kellett lennie a házzal. Szomszéd volt, vagy ott lakott.

Az utóbbi feltételezést erősíti meg három, egymással teljesen egyező elbeszélés. Mindhárom határozottan állítja, hogy Munkácsy Oláh György házában lakott.

Az egyik egy 83 éves munkásasszony, aki 1905 körül került gyulára, a Munkácsy utcába, s ekkor hallotta, hogy Munkácsy az

Oláh-féle házban lakott. A másik elbeszélő közvetlenül Ambrus Ilonától hallotta ezt a hagyományt.⁵⁸ A harmadiknak nagyszülei összejártak Reökékkal, s Munkácsy később is mindig felkereste őket, ha Csabára vagy Gyulára jött látogatóba. A nagyszülők említették, hogy Reökék az Oláh György házában laktak.

Mindhárom visszaemlékezés érdeme, hogy Reökékről is tud, s az utóbbi kettő Reökék személyes ismerőseitől származtatja emlékeit.

Munkácsy mindennapos jelenléte, valamint a három visszaemlékezés alapján tényként mondhatjuk, hogy Munkácsy a Munkácsy (akkor Pacsirta) utca 15-ös számú házban lakott.

KRONOLÓGIA

Megismerve Munkácsy életének írásos emlékeit, ismerve a szereplőket, akikre néha hivatkoznunk kell, megpróbáljuk összeállítani Munkácsy gyulai életének kronológiáját.

Az „Emlékeim” egyetlen pontos időpontot ad gyulai életéről, a távozás adatát: 1862 januárját. Gyulára érkezésének ideje már homályosabb, sőt zavarosabb, s maga Munkácsy is több időpontot jelöl meg érkezésére. Az igaz, hogy 1879-es rövid életrajzában határozottan 1861-et említ. A hat év múlva készült „Emlékeim”-ben, azonban két alkalommal is 1860 végére helyezi ezt az eseményt, önéletírása szerint ugyanis 1858 októberében ment el Aradra, s a második év végén került olyan rossz állapotba, hogy kénytelen volt nagybátyjához hazajönni. A két év mindenképpen 1860 őszén telt le. Amikor pedig 1862 januárjában Szamossy után megy Aradra, némi elégtétellel nézi a várost, melyet „épp két évvel ezelőtt” hagyott el. Ez is 1860 őszét jelöli meg Aradról való távozásának, azaz Gyulára jövelele időpontjának.⁵⁹

Annyit már megállapítottunk, hogy Reök minden valószínűség szerint 1860 novemberében költözött Gyulára. Zsilinszky szerint túl voltak már a rendezkedés minden baján, amikor Miska Reökéknél megjelent. Ha Zsilinszky ezt említésre méltónak találja, ezzel azt hangsúlyozhatja, hogy a költözködés nem sokkal azelőtt történetett. Életrajzírói közül Malonyay és ennek nyomán Scherer is 1860 végére teszi Munkácsy érkezését. Végvári 1861-et említ, bár ő Munkácsy aradi tartózkodásának kezdetét is 1859-re teszi 1858 helyett.

A további eseményekről még annyit tudunk, hogy Fischerhez kb. hat hét óta járt, amikor Szamossyval találkozik. Ezután Szamossy mellett van, követi őt Aradra, s 15-16 hónapi együttlét után mennek 1862 nyarán (július—augusztus?) Buziásra, s 18 hónapig volt mes-

58.Ambrus Ilona, Ambrus Sándor főispán nővére, 1842-ben született, és 1929-ben halt meg 87 éves korában, így kortársa volt Munkácsynak.

59.Munkácsy: i. m. 57. és 60. lap.

tere mellett, amikor Malonyay szerint 1862 őszén (szeptember— október?) Hazamegy Gerendásra. Mindezt Szamosy önéletrajzának egy érdekes adatával kell még kiegészíteni, mely szerint Gyulán tíz hónapig dolgozott a Wenckheim palotában.

A rendelkezésre álló adatokból kíséreljük meg összeállítani Munkácsy itt tartózkodásának időrendjét.

Ha Munkácsy 1862 januárjában megy mestere után, néhány héttel annak távozása után, akkor Szamosy 1861 decemberében hagyhatta el Gyulát, s tíz hónappal előbb, 1861 márciusában jött városunkba. Ekkor keresi fel Fischert, akinél már 6 hét óta — január vége, február eleje óta — dolgozik Munkácsy. Ha feltételezzük, hogy Munkácsy 1861 elején jön Gyulára, akkor alig 3—4 hét múlva felkeresi már Fischer mestert, hogy rajzolni tanuljon tőle. Az „Emlékeimében viszont azt írja, hogy több hónap telt el anélkül, hogy betegsége javult volna, s csak ezután beszél a Fischerhez kerüléséről. Ebben az esetben 1860 végén már Gyulán kellett lennie, hogy a több hónap elteljen januárig. Munkácsy emlékirata azonban itt nem elég meggyőző ahhoz, hogy ez utóbbit határozottan állíthassuk, mert az idézett rész betegségének későbbi tartamára is vonatkozhat.

Végeredményben Munkácsy Gyulára kerülése 1860 végén, de legkésőbb 1861, közvetlen elején történhetett. A február és a március egy részét Fischernél tölti, ekkor kerül Szamosyhoz. (Márciust, legfeljebb áprilist kapunk akkor is, ha a Buziásra kerülésükig eltelt 15—16 hónapot, vagy az együttlétüknek 18 hónapját visszaszámítjuk 1862 nyarától, illetve őszétől.) Áprilisban találja itt Odry, s együtt vannak kb. júniusig. Ezalatt készíti a Reök bácsi kunyhója című rajzát 1861. május 30-án. Decemberig együtt van Szamosyval, aki ekkor távozik Gyuláról, s néhány hét múlva Munkácsy is itt hagyja városunkat.

Függelék

MUNKÁCSY ÖNÉLETRAJZA 1879-BŐL⁶⁰

„Kedves barátom Miklós!

Az utóbbi időben többször volt alkalmam. meggyőződni azon szívélyes, jóakarató érdeklődésről, mellyel úgy a hazai, mint a külföldi lapok irányomban viseltetnek, s több ízben olvastam rólam szóló többé-kevésbé hiteles életrajzi adatokat. Miután azoknak majdnem mindegyikében Szamosi Elek jelenlegi rajztanár úrról Nagyváradon, nekem első mesteremről oly megjegyzések tétettek, melynek jellemét és társadalmi állását teljesen hamis színben tüntetik föl: mindannyiszor sértve éreztem magamban azon hálaérzetet, mellyel neki tartozom, s melyet irántam soha meg nem szűnök táplálni. Ezen tévedések felvilágosítása végett engeddd meg tehát kérlek, hogy elterjedt lapodban a Szamosy és köztem fennállott, pályám kezdetét képező viszonyt néhány szóval magam elmondhassam.

1861-ben volt, hogy mint rokkant asztaloslegény egészségem helyreállítása végett Gyulán nagybátyámnál váratlanul betoppantottam, ki komoly, szigorú ember lévén, valami „Jugendstreicket” gyanítva, majdnem rögtön visszaexpediált Aradra, honnan jöttem; másnap azonban, midőn a hideg kegyetlenül kirázott, szó sem volt többé Aradról, s szorgos ápolás alá vettem. Szerencsémre hideglelésem harmadnapos volt, s a közbeeső napokban jól érezvén magam, szabad időmet rajzolással tölthettem.

Szamosy akkortájtban olaszországi útjából visszatérvén, Wenck-heim gróf meghívása folytán családi képeket festeni Gyulára jött. A véletlen összehozván vele elmondtam neki egész őszintén, hogy bíz én asztaloslegény vagyok, de nagyon szeretek rajzolni, s hogy míg hideglelésem tart, minden időmet a rajzolásra akarom szánni. Megmutattam neki zsenge rajzaimat; ő jól megnézte előbb azokat, azután pedig engem, s végre így szólt: „Magából talán más is le-

hetne, mint asztalos." Én nem tudtam, hogy belőlem más mi lehetne? noha az asztalossághoz, mi tagadás benne, nem volt nagy kedvem. „De mi legyek más?” kértem. „Nem szeretne festő lenni?” felelte Szamosi. Mit tudtam én, hogy mi az a festő, de azért csak rámondtam, hogy szeretnék bíz én, de... „No hát kísértse meg; jöjjön hozzám, mikor ideje van; nálam, az én felügyeletem alatt rajzolhat, amennyit tetszik.” És úgy lett, másnap beköltöztem a Szamosi atelierjébe, hol a grófi család elkezdett arcképei függöttek. Szamosi igen szívesen fogadott, s \nindent megmutatott, mihez nem értettem; de azért mégis oly furcsán éreztem magam, s mindig a fülemben hangzott: „Nem szeretne festő lenni?” Ha pedig rá gondoltam, hogy én csak addig lehetek festő, míg a hidegletésem tart, akkor nagyon elkeseredtem. Szerencsémre a hidegletés egy egész esztendeig tartott, mely idő alatt én, Szamosi igen értelmes és hasznos útmutatása mellett, némi haladást tettem, úgy annyira, hogy midőn egészségem helyreállt, (mitől én titokban rettegettem) s nagybátyám intett, hogy most már dolog után is láthatnék, én félve ugyan, de Szamosi által biztatva kirukkoltam vele, hogy hiszen én festő akarnék lenni....

„Szent ég és János! micsoda festő?”

„Hát, hát olyan, mint Szamosi úr!”

„Te bolond, hát azt gondolod, hogy az csak úgy megy?”

Nem tudtam én, hogy hogy megy, (ha tudtam volna, nem is mertem volna talán belevágni), de Szamosi egy esztendő alatt úgy belém verte ezt az ideát, hogy én már egészen,elfelejtettem a gyalupadot.

Az ő biztatására azután utoljára nagybátyám is engedett, s azt mondta, hogy hát próbáljuk meg Isten hírével!

Mit éreztem én e pillanatban, azt leírni nem próbálom meg; de Szamosi is érezte, hogy némi felelősséget vállalt magára, midőn neki uszított a pikturának, ez időtől fogva még komolyabban, sőt egész szigorúan felügyelete alá vett, csakhogy fájdalom! nem sokára reá befejezván a gróf által megrendelt képeket, Aradra utazott, meghagyván nekem, hogy ha oda akarnék menni, nála lakhatom, s mellette tovább tanulmányozhatok. Ezen szíves meghívás folytán pár hét múlva követtem is őt. Hogy mily szolgálatot tett nekem Szamosi ez által, azt megítélni tulajdonképpen csak most tudom s meghálálni , sohasem!

Nála lakván közelebbről megösmert, s látta, hogy bizony én a rajzon kívül mást nem tudok, mit egy művésznek tudnia kellene, s így esténként egész éjjelig bajlódott velem, s a történelemben, irodalomban oktatott, s valóságos kolostori életre szorított. Mi tagadás benne, én néha kikívánkoztam a pajtások közé, s ha szerit tehettem, meg megszöktem. Ilyenkor Szamosit csak azzal békíthettem ki, ha haza hoztam valami kint, természet után rajzolt vázlatot.

Így telt el körülbelül másfél év, s ha mondom, hogy ezen másfél év alatt meglehetősen haladást tettem, ezzel inkább Szamosinak, mint

magamnak hízelgek. Egy szép esete azonban azon szomorú hírrel lepett meg, hogy Buziásra fog utazni. „Mi lesz most belőlem?” gondoltam magamban. Hát az lett, hogy Szamosi ide is magával vitt, hol azután én is részesültem azon szívélyes vendégszeretetben, mely-jel Ormos Zsigmond, jelenlegi temesi főispán és nagy műbarát őt fogadta. Itt több oláh genre-képet rajzoltam természet után, melyekben Szamosi jó irányú tanácsai különösen nagy hasznomra voltak.* Innen azután még egy útjára kísértem el Szamosit; Beodrára mentünk, hol a Karácsonyi-családot festette. Néhány hónap múlva Szamosi ismét visszatért Aradra; nekem meg azt tanácsolta, hogy most már menjek valamely akadémiára. így váltam meg Szamo-sitóVigen jó alappal, nehéz szívvel és az ő jó atyai áldásával, melynek hatását, Istennek hála! mind ekkoráig érezem.

Előre is megköszönvén a soraimra adott helyet, baráti kézzorítás-sal maradok

igaz híved M. M.

Paris, 1879. febr. 15-én."

SZAMOSSY ÖNÉLETRAJZA⁶¹

„Méltóságos Főispán Úr! December 24-én kelt becses levelét mint irántam való jóidulatanak és érdeklődésének újabb bizonyítékát nagy örömmel olvastam, — de különféle akadályok miatt arra csak most válaszolhatok. Megismerkedésünk első napjától fogva Méltóságod rokonszenvével tisztelt meg, melyet mint jelen soraimból tapasztalni szerencsés vagyok, sem az idő, sem a változott körülmények meg nem szüntettek. Amennyiben tehát méltóságodnak újabban megkezdett műirodalmi munkájához oly adatra is van szüksége, melyekkel egyéniségem összeköttetésben áll, van szerencsém az alábbi következő életrajzi vázlatot egész tisztelettel rendelkezésére bocsátani.

1826. évben, június 28-án születtem Déván, Hunyadvármegyében. Már gyermekéveimben, csendes természetemnél fogva faragás, építés és rajzolgatásban találván szórakozásomat, kis ezermesternek neveztek. A gimnáziumi tanfolyamot Gyulafehérváron kitűnő sikerrel végezvén, a bölcsészeti osztályokat az ottani papneveldeben hallgattam. Ezután Kovács Miklós erdélyi püspök a theológia hallgatótására a bécsi Pazmaneumba küldött. Azonban a székváros műgyűjteményeinek, különösen a remek festményeknek látása felébresztették

61. Ormos Zsigmond, „a magyar reformkornak Pulszky Ferencen és Henszlmann Imrén kívül egyetlen iskolázott szemű és szolid tudású műértője”, egy általa szerkesztett lexikon számára életrajzot kér Szamossytól, s ezt küldi el Szamossy 1885. jan. 25-én pártfogójának. (Közli Berkeszi István: Temesvári Művészek, Temesvár 1910. 99—100. lap.)

a képzőművészetek iránti hajlamomat, mely folyvást fokozódván, kizárólag a festéssel foglalkozás végett a papneveldeből kiléptem. Az ismeretes kimenetelű szabadságharc után, melyben tevékeny részt vettem mint honvédhuszár, noha a művészetben minden alapos ismeretet nélkülöző dilettáns voltam, az ecset lett egyedüli barátom és anyagi támaszom. Az 1850. év kezdetén a besorozás elől Aradra ' menekültem, hol első kísérleteimmel, mint arcképfestő léptem fel. Itt szerzett szerény összeggel Bécsben, az akkor jó hírben állott Raul Károly tanár magániskolájába léptem, innen egy év múlva ismét Aradra mentem, hol az arcképfestéssel töltvén huzamosabb időt, egy oltárkép festésével megbízva, az 1855. év végén Velencébe utaztam, itt a régi mesterek tanulmányozásának élve, az 1857. évi július 19-én a véletlen összehozott a Márktéren levő „degli specchi” kávéház előtt Méltóságoddal, kinek rokonszenvét — mint a következő megmutatta — annyira megnyertem, hogy személyem iránti érdeklődését azóta minden alkalommal tapasztalni szerencsés voltam. Velencéből négy évi ott tartózkodásom után visszatérve, előbb Bécsben, később Harucker és Wenckheim családok történelmi arcképeinek festésével foglalkozva a békés-gyulai várkastélyban töltöttem tíz hónapot. Itt ismertem fel az asztalostanonc Lieb Miskában ama ritka művészi tehetséget, mely megnyerő magaviselettel párosulva, annyira megnyerte rokonszenveimet, hogy az árva fiút magam mellé vettem nevelő nagybátyja ellenzése dacára rábeszéltem, hogy festőművészi pályára lépjen. A gyors fejlődés az ellenkező nézetű nagybátyját engedékenységre bírván, Miskát gondjaimra bízta, s munkám végeztével Gyuláról távozva, őt már mint kedvelt, reményteljes tanítványomat vittem Aradra, innen Zselénszky gróf meghívása folytán Új aradra, később Buziásra, hol Méltóságod vendégszerető házában töltöttem egy hónapot Miskával, ki az oláh népből több sikerült alakot, s néhány arcképet rajzolt. Buziásról Beodára, a vidéki Maecenások egyikétől a másikkhoz, mindenütt hónapokat töltve családi arcképek festésével. Ezen idő alatt Miska vezetésem mellett, folyvást természet után rajzolt apróbb jeleneteket a népéletből, s rajzait csekély összegekért ugyan, de mindig értékesítve, zsebpénzre is szert tett.

Így folyt ez két évig. midőn a Karácsonyi Gvidó gróf által hossz-szabb időt igénylő munkák elkészítésével bízva meg. Miskát nagybátyjához köldöttem azon utasítással, hogy folyton természet utáni rajzolással foglalkozva, várja be az időt midőn megbízatásom teljesítése után együtt Parisba fogunk utazni. Ez azonban másképp történt. Én előbb Beodrán. később Budán, nevezett gróf számára dolgozván, három évet töltöttem, miközben Miska nagybátyjával Budapestre utazott, itt Thán, Lotz és Ligethy művészek ajánlásom nyomán felkeresve, rajzainak előmutatása után azok részéről kedvező fogadtatásban részesült, s az akkori műegyletben kiállított első genre-képet „A vitélő tettekről beszélő honvéd”-et kisorsolás

végzett megvételre ajánlották. Én pedig, miután Budapesten több évet arcképfestéssel, s a honvédelmi minisztériumnál hivataloskodással töltöttem, mint állami főreáliskolai rajztanár, Nagyváradra tettem át lakásomat, hol tán révbe jutottam a sok hánykódás után; de ki tudja, nincs-e még egy nüansza ama tarka életpályának, melyet nekem megfutnom kell. Az egyházi szószék, a csatatér, a bureau, az iskolai katedra, ezekre mind csak a művészet keresése közben bukkantam, s a keresett eszmény máig is ábrándkép maradt. De váljon az marad-e örökre? Jelenleg tanítom az ifjú nemzedéket a művészet abc-jére, buzdítva őt hírneves művésszé vált egykori tanítványom példájával, s a f enkölt szellemű főpap s kiváló hazafi Lipov-niczky István megyés püspök megbízásából egyházi jeles férfiak arcképeit festve a helybeli püspöki lak számára.

Ezek volnának jelentékenyebb vonásai azon életrajznak, melyek Méltóságod újabb művéhez adatul szolgálhatnának, s amelyeket midőn ez alkalommal megküldeni szerencsém van, egyszersmind becses tudomására hozni kívánom, hogy a húsvéti szünidőre, ha az időjárás kedvező lesz, Temesvárra szándékozom utazni, hogy a hosszú távollét után Méltóságod ismét személyesen tisztelhessem...

Nagyvárad, 1885. január 28-án.

Alázatos szolgálója: Szamossy Elek"

ODRY LEHEL

MUNKÁCSY MINT INAS

(Visszaemlékezés)⁶²

1861 tavaszán Horváth György színigazgató társulatával, mint népszínmű-énekes színész, Békés-Gyulára kerültem. A társulattal három hónapon át működtem ott. Már az első napokban megismerkedtem Szamossy Elek festőművésszel, aki később hangomért is kedvelt. Elmondtam neki, hogy rajztanulással is foglalkozom és, hogy szeretnék tőle a festőművészet ben oktatást nyerni.

Tetszett Szamossynak igyekezetem és magával vitt a Wenckheim-féle kastélyba, ahol az alsó földszinti teremben műterme volt és ott a grófi családok megbízásából másolta a családi aczképeket.

Három hónapon át minden délután kizárólag a festéssel foglalkoztam. Ha a délelőttöm szabad volt. azt is festésre használtam fel. Ilyenkor már korán mentem a mesterhez és addig, amíg a műterem takarítása folyt, Szamossyval sétálgattunk a parkban. Mikor pedig Szamossy sejtette, hogy a takarítás kész, bevonultunk a terembe.

62. Vasárnapi Újság 1908. 323—324. lap. Gerendás 1865. okt. 20.

— Kész vágy, Miska?

— Kész! — volt a válasz. Máskor az is megtörtént, hogy Miska kijött a parkba jelteni, hogy a terem rendben van.

Bevonultunk a terembe, Szamossy bemutatta nekem Lieb Miskát, az asztalosinast és az ő rajztanítványát.

Lieb Miska a bemutatkozáskor kék asztaloskötényt viselt. Ing-ujja fel volt gyűrve, mint aki munkát végzett.

Egészséges, szép termetű, 14—15 éves, kék szemű fiú volt, bozontos szőke, égfelé meredő sűrű kreppszerű hajzattal, vastag szájszélekkel és a szemöldöke fölött erősen kidomborodó húsos homlokkal. Kellemes benyomást tett rám.

Szamossy leült dolgozni. Én Paolo Veroneze egy tanulmányfejét festettem, közel ülve Szamossyhoz. Lieb egy távol eső szögletben karmolászott korommal egy táblán.

Szamossy olykor megnézte Miska rajzát, azután hozzám jött, korrigálta és megmagyarázta a színek keverésének módját.

Egészen iskolaszerűén folyt az oktatás. Szamossy nagy szorgalommal másolta a családi képtárat. Bámulatos hűséggel hozta ki a legnehezebb feladatokat. Kitűnően értett a színek vegyítéséhez, Sokat tanultam abból, a mit tőle láttam.

Hol én mentem Szamossy háta mögé bámulni, hol Lieb Miska. Néha egymás munkáját néztük meg és így szövődött közöttünk, mint tanítványok között egy kis barátság. Miska akkoriban a Szamossy által elébe rajzolt dolgozatokat másolgatta. Nem volt még a rajzban elég előre haladott.

A nagy terem egyik sarkában kiselejtezett, széthullott könyvek heverték. Miska egy alkalommal arra kérte Szamossyt, engedné meg, hogy a kiselejtezett könyvek képeiből azokat, amelyek a római időkből való háborúkat harcokban mutatták be, hazavihesse. Szamossy megengedte. Miska ezekből a képekből külön csataképet rajzolt. Nagy rajz volt ez. Egy nagy ívregál papiros — akkor így nevezték — tele volt rajzolva. Egy hétig is bajlódhatott vele Miska. Bemutatta tehát kompozícióját Szamossynak és nekem.

Szamossy nagy kacagással fogadta ezt a kompozíciót, amely egy csatát ábrázolt. A nagy csataképek távlatának a közepéből egy ágaskodó mén vált ki, vagdalodzó hősével együtt, amely minden távolság daczára nagyobb volt, mint az előtérben harcolók alakja. Azért elismerésre méltatta Szamossy Miskának a rajzban kifejtett szorgalmát. Elmondhatom tehát, hogy én láttam Munkácsy — akarom mondani Lieb Miskának — első kompozícióját.

Hatheti együttmunkálkodásunk után Szamossy Miskát már közelebb ültette magához s nagyobb rajzokat bízott rá. Miska mindig irigykedett rám. mert én már festettem.

— Hej, ha én már így tudnék festeni,— sóhajtozott fel, mikor én Paolo Veroneze képével elkészültem. Ezt a Miska által megdicsért képet akkortájt a zentai kaszinó megvette tőlem.

Szamossy szeretett bennünket. Egy napon Miskát meglepte és a míg egy rajzzal volt elfoglalva, crayónnal leportraitirozta.

Kitűnő arczképe volt ez Munkácsy Miskának 15 éves korából

Megvan-e még valahol, ki tudhatná?

Számomra nagyobb meglepetést csinált Szamossy. Jutalomjátékomra a direktoromnak ajándékkul festett egy előfüggönyt, melyet a jutalom játékomban estéjén lepleztek le.

Ezt az előfüggönyt Szamossy festette kicsinyben. A nagy terem falán Miskával ketten kifeszítették a már egyszer enyves festékkel bevont vásznat.

A nagy vászon és a kis kép kockákra volt beosztva. A nagy függöny rajzát, az erdőt a kis képről át kellett rajzolni a nagy vászonra. A függönyre tervezett kép egy nagy íves oszlopcsarnokot ábrázolt, a melynek nagy függőnye szét volt nyitva. A csarnok baloldalán Vörösmarty Mihály szobra áll talapzatán. A kép háttérén rézsut vonalba a Lánchíd látható Buda várával.

Szépen kombinált színházi függöny volt. Egyik nap délutánján a szokott órában festeni siettem. Beléptemkor a műteremben már * folyt a munka, Miska egy állványon állva korommal szénrel rajzolta a kezében lévő mintáról az előfüggönyt.

— Hát maga mit fest, Lieb barátom? — kérdeztem Miskát.

— Színházi függönyt, — volt a válasz,

Ekkor adta tudtomra Szamossy, hogy a függöny az én jutalomjátékomra készül.

A 15 éves Lieb Miska néhány hó alatt nagy haladást tett a rajzolásban. Ő rajzolta meg az egész előfüggönyt. A Vörösmarty-szo-bor megrajzolása azonban túlhaladta erejét, — ezt Szamossy maga rajzolta meg. — így aztán az egész függöny rajzait a crayon-vonalokon Miskának kellett kivonalazni.

A függöny a jutalomjátékomra kész is lett.

Ez után még egy ideig jártam festeni Szamossyhoz.

A jószívű mester hasznos utasításokkal is ellátott bennünket. Az ecset-mosás mesterségétől kezdve megtanított a festő vászon elkészítésére, hogy segíteni tudjunk magunkon arra az eshetőségre, ha nem kaptunk festő vásznat. Különösen szerette a híres olasz mesterek festő modorát magyarázgatni, és be is mutatta a szürke, a rózsaszínes lila és a santinóber-színű aláfestés hatásait, a prima vista festést. Ezzel összhangba hozva, be mutatta a lazurszínek

keverésének módját és hatásait. Munkácsy tehát körülbelül ezeket tanulta Szamossytól. Három havi tanulás után elmentem Gyuláról, a szintársulattal; de az első napok emléke soha se enyészett el előttem.

— Készen vagy, Miska? Ez a kérdés mindig a fülembe hangzott.

Feltűnt előttem, hogy az asztalosinas sohasem járt munkába, mindig ott volt Szamossynál: tehát már nem volt asztalosinas, hanem tanítvány.

Ahhoz azonban Miska szegény volt, hogy a mestert fizethette volna, tehát ellenszolgálatért tanította őtet a mester.

— Készen vagy, Miska? Készen! Ebben a kérdésben és feleletben megtaláljuk azt az ellenszolgálatot, a mit szegény Lieb Miska Szamossynál teljesített, ő takarította tudniillik a szobát...."

(A továbbiakban a Munkácsyval való későbbi találkozásáról emlékezik meg).

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Végyvári Lajos: Munkácsy Mihály élete és művei. Budapest 1958. Malonyay Dezső: Munkácsy Mihály I—II. Budapest 1907. Harsányi Zsolt: Ecce homo.

Lázár Béla: Munkácsy Mihály. Budapest 1944.

Takács Zoltán: Jegyzetek Munkácsy ifjúságához. Szépművészeti Múzeum évkönyve 1921. III.

Feleki Géza: Munkácsy. Budapest 1912. Berkeszi István: Temesvári művészek. Temesvár 1910. Czobor Béla: Krisztus Pilátus előtt. Budapest 1882. Scherer Ferenc: Gyula város története I—II. Gyula 1938. Khón Dávid: Gyula város utcái és terei. Gyula, 1937. Dallos Sándor: A nap szerelmese. Vasárnapi Újság 1879. Vasárnapi Újság 1908. Művészet 1902. Művészet 1911. Magyar Művészet **1938**. Budapesti Szemle 1891. Békés 1870. Békés 1900. Békés 1935.

Békés megyei **Közlöny 1874**. Békés megyei **Közlöny 1877**. Gyulai Állami Levéltár: vonatkozó iratai. Országos Széchényi Könyvtár Levelestára: vonatkozó iratok. Munkácsy Mihály: Emlékeim. Hangári kiadó é.n

A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai tudományos igénnyel és ismeretterjesztő céllal Gyula és környéke régészeti, helytörténeti, néprajzi, képző- és iparművészeti, valamint természettudományi kérdéseivel foglalkoznak.

Szerkeszti: Dankó Imre Megjelent:

I. kötet 1959.

(1—10. szám: Banner: Régi kutatók — új feladatok. Hunya: Adatok a Tanácsköztársaság gyulai történetéhez. Erdős: A Békés megyei cigányok. Hanzó: Feudalizmuskori árutermelés és iparfejlődés Békés megyében. Szűcs: Békési históriák. Nagy: Adatok Doboz gabonatermesztéséhez. Dankó: A Körösköz—bihari hajdúság. Lakatos—Péter: Juhász Gyula és Gyula. Jelentés 1959.)

II. kötet 1960.

(11—20. szám: Dankó—Körek: Kötegyán. Marik: Gyula mezőgazdasági fejlődése 1945—1960. Dorogi: Adatok a szarvasi szűcsmesterséghez. Sólymos: Adatok a Fehér-Körös halászatához. Sonkoly: Erkel Bánk bánja — Erkel kéziratok férfikara Gyulán. Csatári: Veress Endre emlékezete. — Veress: Báthori István Habsburg-ellenes politikája. Csákabonyi: Békés megyei boszorkányperek. Déthsy: A gyulai veduták kérdése. Katona: A bérharc formái kubikmunkán. Orosz: Pálffy Albert. Jelentés 1960.)

III. kötet 1961.

(21—30. szám. Banner J.: Márki Sándor emlékezete. Szabó F.: Dologház Gyulán 1837—46. Erdei A.: Adatok Körösnagyharsány parasztságának történetéhez. Ifj. Bartók B.: Bartók Béla Békés megyei kapcsolatai — Vargyas L.: Az Alföld és Bartók békési gyűjtése a folklórkutatásban. Balogh I.: Tanyák és majorok Békés megyében a XVIII—XIX. században. Béres A.: Tiszántúli híres betyárok. Czeglédi I.: Petőfi Gyulán. Dankó I.: Szakái Lajos. M. Kiss P.: Jankó János. Jelentés 1961.)

IV. kötet 1962.

(31—40. szám. Juhász Kálmán: Egy dél-alföldi hiteleshely. Aradi regeszták. 8 Ft., Sugár István: A Békés megyei Allamépítészeti Hivatal futárszolgálat 1944—45-ben. 2 Ft., Dömötör Ákos: Sarkadi népmesék. 12 Ft., Katona Imre: Parasztságunk életének átalakulása. 4 Ft., Schram Ferenc: Két XIX. század eleji kézirat. 4 Ft., Jelentés a gyulai Erkel Ferenc Múzeum 1962. évi munkájáról. Két néprajzi tanulmánnyal. 5 Ft.)

V. kötet 1963.

„

41. Czeglédi Imre: Munkácsy Gyulán. 7 Ft.

Előszületben:

Dankó Imre: A gyulai fazekasság.

M. Implom Klára: Sarkadi helynevei.

Esze Tamás: A kuruc hadviselés kialakulása a Körösök völgyében.

Dankó Imre: A gyulai vásárok.

Szerdahelyi István: Gyula oktatástörténete.

Hanzó Lajos: Az örökváltság kérdése Békés megyében.

Dankó Imre: Körösladány népelete.

Erdi Ferenc—Parádi Nándor: A gyulai vár restaurálása — a gyulai várásatások.

Szűcs Sándor: Barangolás Békésben.

Vujicsics D Sztoján: A békési szerbek.

Implom József: A gyulai csizmadia cég.

Dankó Imre: Gyula bibliográfiája.

Bereczki Imre: Gyulai mulatások.

Dankó Imre: Békési várak, erődök.

Albel—Vincze: öntözéses gazdálkodás Békés megyében.

Dankó Imre: Sárosi Gyula.

Bertalan Ágnes: Asszonyok, lányok Biharugrán.

Lükő Gábor: Gyula középkori topográfiája — Gyulai hajóútak.

Kalicz Nándor: Balkáni vonatkozású őskori leletek Dél-Magyarországon.

Pákozdi Endre: Népi állatorvoslás Vésztőn.

Az egyes számok ára a terjedelemtől függően 3—8 Ft. Múzeumunk minden barátja az ötödik kötet tíz számát 30 Ft-ért kapja meg, ha a 30 Ft előfizetési díjat az 513—504. sz. csekszámlára (számtulajdonos: Múzeumbarátok Köre, Gyula) befizeti.

Előfizetők a megjelent számokat postán kapják meg.

